

הכתובה
בהשתלשלת
ההיסטורית

מאת

ד"ר משה גסטער

1234

garth

ספרי-רמון
במקצועות שונים
של האמנות והספרות

מדינת ישראל

בשנת 1924

£ 4

D2. 1287

P-1

ה כ ת ו ב ה

בהשתלשלותה ההיסטורית

מאת

ד"ר משה גסטר

עם שמנה לוחות מהם ארבעה בצבעים

ברלין-לונדון

רמון / בית הוצאת ספרים

1924

R. 557

מתורגם מאנגלית ע"י ד"ר רפאל זליגמן

Copyright, 1924, by Rimon-Verlag, Berlin-London
Printed in Germany at the SEFER Press Berlin, Dresdener Straße 43.

528 8

ה לוחות

לוח א	קטע מכתובה מריווארולו
לוח ב	כתובה מקרמס
לוח ג	כתובה מרומא
לוח ד	קטע מכתובה מרומא
לוח ה	כתובה מגיבראלטר
לוח ו	קטע מכתובה מפוסטט
לוח ז	קטע מכתובה מפוסטט
לוח ח	כתובה מאנקונא

השער מצויר בידי פרנציסקה ברוך וא. ביהם

עקבותיו של כל מוסד חוקי, אזרחי או דתי, מסתתרים עמוק בשכבת הדורות שעברו. בזמננו אנו נשען המדע של המחקר המשוה על ההשערה, שכל המוסדות הללו מוצאם מימים קדומים מאד, ועל האמונה, שרבים מהם היו בשכבר הימים לקנינו הכללי של האדם, והתפתחו לאטם לרגלי התמורות אשר עברו על כל אומה ואומה. תולדות הציביליזציה כשהיא לעצמה אינן אלא פרים של מחקרים משוים כאלה, בהתוותם לנו את הדרך, אשר בה הלכה הציביליזציה שלנו המודרנית, הלך והתפתח לאט לאט, למן ההתחלות היותר קדומות ועד היום הזה.

אין דעת הקהל נוחה עכשיו מרשימת עובדות בודדות או מפתחת דברי ימי העמים על ידי הצעת איזה תעודות נכתבות בספר, אשר הגיעו לידינו, ולו גם תהיינה התעודות והעובדות האלה העתיקות שבעתיקות, בשגם רובן ככלן הן כבר פרי השתלשלות קודמת, ומובילות אותנו ישר אל זמנים אחרים, כשכל הדברים האלה טרם היו במציאות. אין אנו מוצאים עכשיו די ספוקנו לחקור ולהתבונן בדבר אחד בודד, כגון טקס ידוע, חיים חברתיים ידועים או נמוס דתי ידוע, או אמונה ידועה, או גם דברי אגדה ודברי שיר כשהם לעצמם; רוח אחת מחיה את כלם ומפעמת בכלם. כל הדברים האלה נארגים ביחד,

מתחברים ומתלכדים לאגודה אחת באופן שכל אחד תלוי בחברו ומשמש באור לחברו. לעתים קרובות עלינו לבנות מחדש את כל השיטה מפרורים שונים, אשר קבצנום על יד מכל העברים וחברנום ביחד על ידי מחזות או שרטוטים משותפים לכלם או גם על ידי איזו שיטה.

המחקר בידיעת האדם ובאמנות העם המכונה פולקלור—חשיבות יתירה נודעת לו עתה. אין אנו מביטים עכשיו על מחקרים ממין זה כעל טפול באגדות בספורי מעשיות בלבד, או כעל תאורים של נמוסים ידועים, נמוסי-קודש או נמוסי חול, המצומצמים לעתים קרובות אך במדינה אחת או בעם אחד; באגדות ונימוסים האלה אנו מכירים שרידיהן של מסורות יותר קדומות, המובילות אותנו אל הימים שלפני ההסטוריה שלנו. מיסד הפולקלור של ימינו אלה, החוקר הגרמני גרים, בהתחקותו על שרשי הספורים הפשוטים האלה, כבר בדק ומצא בהם עקבותן של אגדות קדם, ברם כל ישעו וחפצו היה לבנות על ידם אך מיתולוגיה גרמנית. אנחנו כבר הרחקנו ללכת במגמה זו, כי יודעים אנחנו על דבר השנות כל אותן התמונות, אשר בהן ראה גרים אך דמות דיוקנם של אלים גרמנים, גם באגדותיהן של ארצות ואומות רבות הרחק מאירופה מרחק רב. ובדרך כזה נתרחב העגול ויחד עם זה המחקר על דבר ספורי העם ואגדותיו. ובו ברגע אשר מצאנו ספורי מעשיות ממין זה גם בספרות המזרח העתיקה, הרי בודאי נסתתמו כל טענותיהם ותביעותיהם של כל אותם המלומדים, אשר רצו ליחסם אך אל המיתולוגיה הגרמנית לבדה, וחשיבותם גדלה עד לפקוח עינינו על האמונות והאגדות היותר קדומות. וכן הדין בכל אותם הדברים המכונים בשם אמונות תפלות, וראשית לכל הנמוסים והמנהגים החברתיים והדתיים. ולפיכך החלו לחפוש בעצם אחרי מסד רחב, החלו להתחקות בהתמדה יתרה על שרשי כל אותן הפעולות, אשר כל אחד מהנמוסים והמנהגים הללו פעלו על העמים השונים. ובדרך כזה אנו מובלים לאטנו אל הימים היותר קדומים והיותר נשכחים מני לב, ומלומדי זמננו חדרו בגלל זה אל המשפחות היותר קדומות של המין האנושי, בכדי לחתור אחרי מוסדותיהן, נמוסיהן, מנהגיהן, אמונותיהן ועבודת קדשן, בכדי להשיג חמר מחזור כל צרכו להבנתן של הרבה משאלות זמננו, אשר נוכל להשען עליו.

השאלה על דבר היחס בין האיש והאשה, על דבר מעמדה של האשה בחברה, וראשית לכול, השאלה על דבר הנשואין, תפסה מקום בראש כל השאלות האלה. מה הם התנאים, שבהם תפשו להם הנשואין את מקומם, מה הוא הדבר, אשר נתן להם תעצומות ועז, ועד היכן מגעת ההגנה על זכויות האשה? אחר כך תבאנה שאלות על דבר נשואין בקרב החברה פנימה או מחוצה לה, זאת אומרת כי בני מקום ידוע אינם מתחתנים אלא בינם לבין עצמם, בקרב שבטם וגזעם, או להפך מזה—הצבור מסרב לנשואין ממין זה. וזולת זה הנה לפנינו גם השאלה על דבר נשואין עם אשה אחת או נשים רבות, על דבר ההבדל בין האשה ובין הפלגש, על דבר מעמדם של הבנים, צאצאי נשואין כאלה, ועוד מספר עצום משאלות חברתיות או חוקיות אחרות; ובכל אלה עדיין לא יצאנו ידי חובתנו, כי לא הבאנו בחשבון את כל אותם הנמוסים, המלוים את משתה הנשואין. הנשואין על ידי חטיפה בחזק יד, הנשואין על ידי קניה והנשואין על ידי הסכמה — מציגים לפנינו מדרגות שונות בתולדות האדם, אשר בודאי הראו את פעולתן על ידי שינויים ידועים בהתפתחותו של הצבור, בשמש כל אחת מהן צעד ידוע במהלך הציביליזציה שלו. מסכיב לנושא עניננו זה כבר פרצה והשתגשגה ספרות כבירה, המעידה על כל תקפו וערכו במחקרי זמננו על דבר דעת האדם ואמנות העם, והפורשת דרך אנב שפעת אורה, לא פללנו לה, על כמה עובדות בדברי ימי העולם העתיקים, אשר לא נחוונו לנו עדיין כל צרכן ואשר לא ירדנו עד הנה לסוף כונתן. ברם לא פה המקום לדון בשאלות כאלו, כיון שאני מטפל פה אך ורק בתקופה אחת מהתקופות היותר מאוחרות בהתפתחות הנזכרה לעיל.

מפרק לפרק יכולים היינו אמנם לשות לנו בדמיוננו אילו צורות פרימיטיביות על פי רמזים ידועים ועובדות מספורי כתבי הקדש, אולם אלה האחרונים כבר פסחו בצעדי און על תקופות ההתחלה ועומדים לפנינו על מדרגה נבהה של התפתחות מוסרית וחברתית. הצבור העברי כבר התנשא מתוך ההתחלות היותר קדומות והגיע לידי מושגים מאד געלים על דבר היחס ההודי בין האיש והאשה. טהר־חיי המשפחה הודגש בספורי כתבי הקדש במדה כל כך נמרצה, ולפעמים כל כך קרובות, עד כי די לנו להעלותם על לבנו למען הוכח בעליל, כי היהדות של התקופה הביבלית כבר בחלה בנשואין על ידי חטיפה בחזק

יד או על ידי קניה. עונשין קשים הוטלו על כל מפיר חוק, ועל הוצאתם אל הפועל מוכיחות עובדות לא מעטות. למרות כל מה שנשנה פעמים רבות מצדדים בעלי כונות זרות, מעמדה של האשה העבריה בתקופה הביבלית לא רק שהצטיין לטוב בערך אל מעמדה של האשה בקרב הממלכות היותר נאורות והיותר מנומסות בעת ההיא, כגון מצרים ובבל, כי אם גם עלה על מעמדה של האשה אצל עמי יון ורומה דורות שלמים אחרי כן.

המחקר המשוה, העומד עתה בראש שיטתה של ההתבוננות המדעית, פרש איפוא אור גדול ובהיר על מעמדה של האשה בארצות הללו. ויכולים אנו גם לפסוע צד אחד קדימה להחליט, שאף הציביליזציה המהוללה בימינו אלה עוד טרם הגיעה לכל אותם אמצעי המחסה, אשר הקימה היהדות הביבלית וזו שאחריה, למען הגן על נשותיהן ועל אשר חיי חמשפחה שלהן. ברם אין אנו יכולים עכשיו לטפל בענין זה, יען כי עלול הוא להכניס אותנו בעובי הפנות העכורות הבלתי-נעימות בחיינו המודרניים.

הכתובה, או חוזה-הנשואין, היתה אחד מאותם האמצעים, הבאים להגן על נשותינו העבריות. על הנשואין מבישים היו בתחלה כעל מוסד אזרחי לבד בלי יחס כל שהוא אל איזה נמוס או מעשה דתי. ברם אין לשכוח, כי בכל הדברים הנוגעים לזיקת האיש בנוגע אל האשה, הבטחה מפורשת לא נפלה במאומה משבועה, יען כי הבטחה כזו נחשבה לשבועה לכל פרטיה ודקדוקיה, ולפיכך לא היה שם צורך באיזה נמוס הנושא עליו חותם דתי. ואין כל ספק בדבר, כי לחג הנשואין נלותה גם ברכה, אחרי אשר החיים העבריים בכלל מלאים כל כך תודעה דתית ורגש דתי, וכל מעשה צבורי אשר יעשה היהודי מכוון אל איזה חוק ומשפט בכתב או בעל פה, והיהודי איפוא, עומד הכן לשאת את שם ה' על שפתיו בכל פעם ופעם אשר יעשה מעשה כזה. ובכך גם שרטוט דתי נטפל לזה למען תת יתר שאת ויתר עז למעשה האזרחי של הנשואין ולהכניסו תחת החוק בשורה אחת עם כל המעשים ממין זה. אלא שעקר כונתה הממשית של הכתובה לא היתה אלא להגן על האשה העומדת להנשא בכל אותו התקף ובכל אותו העז, אשר היו ביד החק האזרחי. ראשית

לכל צריכה היתה האשה הצעירה להיות בטוחה בזה שהאיש אשר לו היא יעודה, לא ינהג בה מנהג אמה או שפחה חרופה, אשר יכול היה לשלחנה מאתו לפי רצונו החפשי ולעזבנה לנפשה בעירום ובחסר כל על חסדי אחרים. אם כסף הביאה מאית אביה, או חפצים אחרים למשק ביתה החדש, אז כל החון הזה צריך היה להשמר, לבל תגע בו יד בעלה לרעה, אם יפסיד את ממונו בעסקים רעים, ולבל יציגנה אחרי כן ככלי ריק; או שמא יקח לו את כל רכושה, ויעשה בו כאדם העושה בתוך שלו, ואחרי כך יגרשנה מביתו דלה וריקה. חוזה הנשואין, אשר כל כונתו היתה להודיין כנגד מקרים כאלה, העמים איפוא את כל הזיקות הקשורות בחיי המשפחה על שכם האיש, בשחררו את האשה מכל התחיבות אחרות זולתי המוסריות בלבד. הכתובה היא מין ערבון קדש בלוית אלה, אשר על ידה צריך היה האיש להתחייב לפני הקהל או נכבדי העדה, כי הוא ימלא אחרי כל אותן החובות והזיקות בנוגע להגנת אשתו בימי חייו וגם אחרי מותו, אשר כלן באו בכתב החוזה, ואשר הוא נוטל עכשיו על עצמו לפי רצונו החפשי. אם יתן לה ספר כרייתות, אז עליו להשיב לה את כל רכושה, ואם יעזבנה אלמנה, אז חלק מרכושה ישוב אליה: אם כה ואם כה האשה לא נשארה בלי משען לעתות בצרה, אשר חיי הנשואין יכולים היו להביא אתם בכנפיהם. למען הראות לקוראינו את גדל ערכה של הכתובה מנקודת מבט זו, כמו מכל נקודות המבט האחרות אשר עתיד אני עוד לטפל בהן להלן, הנני להציע לפניכם אחת או שתיים מהכתובות, או — מכתבי החוזה הללו, — אחרי שאינני דן בזה על הכתובה בתור מחוקק, כי אם בתור חוקר קדמוניות או כותב דברי הימים.

אבל ישנה עוד שאלה אחת, העומדת עדיין להפחר. מאיזה זמן הגיעה אלינו הכתובה? מאימתי בא המוסד הזה בחיי העברים? בכתבי הקדש עוד טרם יראו עקבותיה ואין אנו מוצאים שם אף רמז כל שהוא על איזה כתב חוזה לפני הנשואין או בלוית הנשואין. האדם מימי קדם לא היה רגיל לטפל הרבה בדברים שבכתב מאופי פרטי, ומה גם היהודי, ועוד פחות מזה היהודי שלפני גלות בבל. אבל מצד אחר אין לחשוב גם-כן, כי הרעיון על דבר חוזה רשום ונכתב בספר בלוית הנשואין הביא את האדם מהימים החם לידי

השתוממות כאיזה מוסד מוזר ודבר חדש היוצא לנמרי מגדר הרגיל. אדרבא—
מצאנו, כי בשעה שעמדה על הפרק השאלה על דבר התרת קשר הנשואין,
אם רצה האיש לשלח את אשתו מעל פניו מטעם זה או אחר, אז היה עליו
לתת לה „ספר כריתות“, למען שים קץ לברית הנשואין, אם אך תאות אשתו
לזה. את ספר הכריתות הזה צריך היה האיש למסור לידי אשתו, למען תוכל
להראות לעין כל, כי היא כבר אינה נשואה לאיש, ואם תנשא עוד הפעם
לאיש לא תחטא לטהרת חיי המשפחה, לא יהיה בה כל עון אשר חטא,
ולא תפול תחת גדר שום ענש. והחוק הזה עודנו בתקפו עד ימינו אלה,
בשנוי השם של התעודה: „גט“ במקום „ספר כריתות“. ואולם בהנשא אשה
לאיש, לא היתה זקוקה כלל לאיזה כתב-אמנה, למען הראות לכל כי הזוג
חי כדת וכדין. לא היתה זקוקה האשה להראות למי שהוא על מעמדה ועל
תכונתה בתור אשה עבריה הגונה: מצבה בבית הוכיח על זה למדי. אלא
שהעתים משתנות, וכשם שהאשה הוצרכה לאיזה דברים שבכתב למען הסיר
מעליה לזות שפתים ותוצאות רעות מילדיה בהנשאה לאיש אחר בעוד אישה
הראשון בחיים—לבל תחשב כסוטה—כך נולד הצרך להגן על מעמדה ורכושה
של האשה מפני מקרים שונים על ידי חוזה מיוחד. וחוק מזה החלו היהודים
בעת ההוא לשוט בארץ לארכה ולרחבה, וצריך היה להמציא לנשים העוזבות
איזה אמצעי-מחסה; להיות להן לסתרה על הרכוש, אשר בו החזיקה
האשה בשם האיש. הפזור המוכרח על פני כל ארצות הגלות ברא זולת זה
גם שאלות חדשות, אשר מנהיגי הדורמו כרחים היו להתחשב בהן. ואז היה הסופר
או הכתבן הרשמי—האיש שידע לא רק להעתיק את ספר התורה אות באות כי אם גם
לכתוב את כל כתבי-החזקה החוקיים—לאדם הכי נכבד והכי חשוב בצבור היהודי החדש.
בימי שבתם על אדמת בבל למדו היהודים לדעת, בין דברים רבים
אחרים, גם את ערכן של תעודות חוקיות. החלק הכי גדול מן הכתבות בכתב
היתדות על הלוחות, אשר הוציאו חוקרי הקדמוניות מתחת לחורבות בבל ונינוה,
כולל בתוכו כתבי אמנה, המון תעודות חוקיות בנוגע לתקופות שונות בחיי
האדם, היהודים בחריפות שכלם הכירו חיש מהר את כל ערך הלקח אשר
למדו ולא מנעו עצמם מהשתמש בו בחייהם הפרטיים.
לא ארכו הימים, ולפני השבים משבי בבל התנשאה בכל תקפה

שאלה אחת כבירה אשר דרשה במפגיע את התערבותם הנמרצה של הסופר
עזרא ושל נחמיה. בתוך השבים נמצא מספר ידוע, אשר נשאו להם נשים
נכריות מבין העמים שכניהם, אבל המנהיגים האלה צוו עליהם במפגיע לשלחן
מעל פניהם ולקחת נשים עבריות תחתיהן. ואותן כבר צריך היה להבטיח, שלא
יוכלו הבעלים לגרשן ככל העולה על רוחם, אלא ידעו שהם נושאים בפניהן
אחריות וחובות חשובות. ביחד עם זה נתבע כל הקהל להועד ולהוכיח את
טהרת משפחתו. על כל אחד ואחד מהעדה היה להראות את מוצאו ומקור
מחצבתו, את שלשלת היוחסין שלו, למען יוכל ליהנות מכל ההנחות והזכויות
אם בתור כהן או בתור אדם פשוט מישראל. ובכדי לצאת ידי חובת דרישה
עזה ונמרצה כזו, לא די היה לנטות את קו מוצאו ומשפחתו אך ורק עד
אבותיו. הפרובלימה היסודית והמוחשית, אשר אליה נתכוננו, היתה לגרש את
הנשים הנכריות מתוך הקהל. על היהודים היה, איפוא, להראות את מוצאם
העברי לא מצד האבות בלבד כי אם גם מצד האמות. וברור הדבר, שאלמלא היו
בידם אמצעים ידועים, בדמות איזו תעודה שבכתב, המוכשרים למלא את
הדרישה הזאת, אז בודאי לא היו יכולים להוכיח לעיני כל באופן שיהיה נעלה
מכל ספק את טהרת מוצאם ונגזעם ואת התייחסותם למפלגה ידועה, למפלגת
הישראלים, הלויים או הכהנים. ומזה נראה בעליל כי תעודות ממין זה כבר
היו במציאות וכי שמושן נפרק היה בין כל שדרות העם, אחרי אשר על כל
אחד היה לאמת על ידי מופת תעודתי את מוצאם העברי של אביו ואמו.
הנשואין נהיו איפוא למוסד הבא תחת חסות תעודות חוקיות. תעודות
ממין זה אשר סוככו על רכושה של האשה אנו מוצאים בין הקבוצה המצוינה
של הפפירוסים העבריים-הארמים באססואן, המקבילים בערך אל התקופה
הנוכרת לעיל. השמוש בתעודות כאלה הכה שרשים כל כך עמוקים, עד שבימי
שמעון בן שטח במאה השנית נעשו אך שנויים קלי ערך, בכונה להוסיף
עצמה לכתב האמנה ולהרים את ערך האשה על ידי התביעה להכניס עוד
סכום ידוע של נדוניה, אשר עמד תמיד ברשותה של האשה, אם גם לא הביאה
אתה מאומה. על הבעל היה להוסיף גם כן חלק ידוע בתור מחר, וכל זה
נהיה לרכושה המוחלט של האשה, בכל פעם שהיה לה זכות לדרשו בחזרה.
בספר טוביה, אשר חובר על כל פנים קודם חורבן הבית, אנו מוצאים

כבר את ברכת חג הנשואין במלואה וכתיבת תעודה לעיני זקני המקום. כי מוסד הכתובה עתיק יומין הוא, וכי כבר השתמשו בה בזמן שקדם לחורבן הבית—על זה תעיד עובדה אחת שנגלתה על ידי, כי השומרונים, אשר יש להם ספר כריתות, יש להם גם כן כתובה מפורטת בתור חוזה-נשואין. התכונות מדויקה בתעודות האלה הוכיחה לי באופן ברור שהשערה זו נכונה היא — את אומרת: שהכתובה בצורתה הנוכחית, לכל הפחות בשרטוטיה הכלליים ויסודה העיקרי להיות סתרה על האשה העבריה בחיי המשפחה שלה, מוצאה מימים קדומים מאד, ואין, איפוא, לתמה כל עיקר על זה, שהתעודות העבריות והשומרוניות דומות אלו לאלו באופן בולט כל כך.

ואין לשער שהאחד לקח מן השני, אין שנאה כשנאת הדת ואין קנאה כקנאת הכתה. היהודים לא שאלו מאומה מהשומרונים זעמי נפשם או הכותיים, כאשר קראו להם בשאט נפש, וגם השומרונים לא שאלו כלום משכניהם היהודים, אשר היו להם לתועבה. הדמיון בין שני מיני תעודות מוצאו, איפוא, מתקופה מוקדמת, עת טרם הספיקה השנאה להתבשל כל צרכה, וכל אחד משני הצדדים יכול היה לסגל לו על נקלה על דעת עצמו שמוש משותף לכולם.

הערך הגדול שאני מיחס להכתובה היא פרי הסתכלות מדויקת בכל אחד מהשרטוטים המיוחדים, שבהם מצטינת תעודה נכבדה כזו בחיי המשפחה העבריים; ואני בוחר בזה בשתי כתובות אופיות — האחת איטלקית והשנית ספרדית השייכת לאחד מיוצאי גולי ספרד.

כתובה מאנקונא משנת 1776

קוד. גסטר 1658, לונדון

ברביעי בשבת ארבעה עשר יום לחודש ניסן שנת חמשת אלפים וחמש מאות ושלשים ושש לבריאת עולם למנין שאנו מונין כאן אנקונא מתא דיתבא עד כיף ימא ועל נהרי אספי ופיומישינו הבחור המפואר כה"ר

משה מיכאל יצ"ו בן היקר הנעלה המשכיל ונבון כה"ר יהודא מאסקולי
יצ"ו אמר לה לבחורה הבתולה כבודה וצנועה מרת אסתר מבת בת היקר
הנעלה מעלת החבר כמהור"ר יהושע שבתי מאסקולי יצ"ו הוי לי לאנתו
כדת משה וישראל ואנא בסייעתא דשמיא אפלה ואוקיר ואזון ואפרנס
ואכסה יתיכי כהלכת גוברין יהודאין דפלחין ומוקרין וזנין ומפרנסין ומכסין
לנשיהן בקושטא ויהיבנא ליכי מהר בתולייכי כסף זוזי מאתן דחזו ליכי
ומזונייכי וכסותייכי וסיפוקייכי ומיעל ליתיכי כארז כל ארעא וצביאת מרת
אסתר מבת כלתא בתולתא דא והות ליה לכה"ר משה מיכאל חתן דנן
יצ"ו הנ"ל לאנתו ודן נדוניא דהנעלת ליה מבי אבוה שש מאות סקודי
לערך עשרה פאוולי הסקודי היינו מאתים סקודי כנ"ל בכ"כ מעות מחושבים
ומאה סקודי כנ"ל בכ"כ עדיי זהב וכסף ומרגליות טובות ושלוש מאות סקודי
כנ"ל בכ"כ בגדי צמר ופשתן ומשי תכשיטי נשים ושמושי ערש וצבי כה"ר
משה מיכאל חתן דנן יצ"ו הנ"ל והוסיף לה מן דיליה וממוניה על המהר
הנ"ל מאה ועשרים סקודי כנ"ל נמצא סכום כתובתא דא בין נדוניא ותוספתא
שבע מאות ועשרים סקודי כנ"ל לבר ממאתן זוזי דחזו לה דאינון עקר
הכתובה וכך אמר לנא כה"ר משה מיכאל חתן דנן יצ"ו הנ"ל אחריות
כתובתא דא ותוספת דא קבילית עלי ועל ירתאי להתפרעא מן כל שפר
ארג נכסין וקנינין דאית ליה תחות כל שמיא די קניתי ודעתיד אנא למקני
נכסין דאית להון אחריות ודלית להון אחריות כלהון יהון אחראין וערבאין
עלי לפרוע כתובתא דא ותוספת דא עד גמירא ואפילו מן גלימא דעל
כתפאי בחיי ולאחר חיי מן יומא דנן ולעלם וקבל עליו כה"ר משה מיכאל
חתן דנן יצ"ו הנ"ל חמר שטר כתובתא דא ותוספת דא כחמר כל שטרי
כתובות דנהיגין בבנות ישראל הצנועות והכשרות העשויין כתקון חז"ל דלא
כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי וקנינא אנן סהדי דחתימן לתתא מן כה"ר
משה מיכאל חתן דנן יצ"ו הנ"ל בן היקר הנעלה המשכיל ונבון כה"ר
יהודא מאסקולי יצ"ו הנ"ל לצנועה מרת אסתר מבת כלתא בתולתא דא
אנתתיה הנ"ל בת היקר הנעלה מעלת החבר כמהור"ר יהושע שבתי מאסקולי
יצ"ו הנ"ל על כל מאי דכתיב ומפרש לעילא במנא דכשר למקניא ביה
והכל שריד ובריר ורים.

כתובה מגיבראלטר משנת 1898

קוד. גסטר 1653, לונדון

בסימנא טבא ובמזלא ימייא ובשעת רצון והצלחה. ברביעי בשבת שמנה ימים לחדש השון שנת חמשת אלפים ושש מאות וחמשים ושמנה לבריאת עולם למנין שאנו מונין בו פה מתא גיבראלטאר. איך השם הטוב החתן המפואר הנבון וחכם זר'ק כבודו אברהם ס"ט בר כ"ה הגביר המרום ונעלה לשם ולתהלה החכם ונבון זר'ק כה"ר יצחק ס"ט בר כ"ה הטוב הרב המובהק החסיד העניו זר'ק ממוה"רר אברהם זלה"ה זי"עא המחבר ספר ברית אבות בר כה"ה הרב הכולל המקובל בנן של קדושים כמוה"רר יהודה זלה"ה המחבר ספר מאור ושמשי בן לאותו צדיק וחסיד הרב המופלא וכבודו מלא עטרת ראשינו המקובל האלהי כמוה"רר אברהם זלה"ה המחבר הספר הנחמד והטהור ספר זכות אבות בכר"ה הרב הגדול והמפורסם המקובל האלהי כמוה"רר יהודה זלה"ה זי"עא אכ"ר המכונה קורייט אמר לה להכבודה ונעימא אילת אודהים ויעלת חן דונה פלורנס מבת בתולתא כלתא דא בת כהשה"ט הנבון והחשוב יצ"ו ומלה"ט ר' יצחק ס"ט בר כבוד השה"ט הישיש ונבון ירא ה' מרבים כבוד ר' דוד נ"ע בר כהשה"ט המו"ה ר' לוי נ"ע המכונה קאזים הוי לי לאינתו כדת משה וישראל ואנא במימרא ובסייעתא דשמיא אפלא ואוקיר ואיזון ואפרנס ואסובר ואכסי יתיכי כהלכת גוברין יהודאין דפלאחין ומוקריין וזנין ומפרנסין ומסוברין ומכסין את נשיהן בקושט. ויהיבנה ליכי מהר בתוליכי כסף זוזי מאתן דאינון חמשה ועשרין מזוזי כספא דחזו ליכי מנאי ומזוניכי וכסותיכי וספוקיכי ומעל לותיכי כארה כל ארעא, וצביאת כלתא דא והות ליה לאינתו וצבי איהי חתנא ואוסיף לה מדליה תוספת על עיקר כתובתה דא עד תשלום סך שש מאות פיסוס פואירטיס מכ"ט ממטבע איספאנייא העובר פה מתא גיבראלטאר יע"א בזו השעה ועוד רצה ר' אברהם דנא החתן ס"ט ונתן לה ארבע אמות קרקע ואגבן נתן לה במתנה גמורה גו כתובתה דא סך שש מאות פיסוס פואירטיס אחרים מכ"ט ממטבע הגז' ודא נדוניא דהנעלת ליה כלתא דא מבית אביה ואמה עם נפשה בין

בגדים ותכשיטין ושמוש ערש כפי שרצה וקבל על עצמו ר' אברהם דנא
החתן ס"ט הכל בשומת סך שש מאות פיסוס פואירטיס מעות כסף טוב
ממטבע הנז' נמצא סך כתובה דא כלה עיקר ותוספת ומתנה ונדונייא אלין
ח"י מאות פיסוס פואירטיס מכ"ט מהמטבע הנז' וקבל על עצמו ר' אברהם
דנא החתן ס"ט שלא ישא אשה אחרת עדיה אלא על פיה וברצונה ושלא
יוציאנה ממדינה זו למדינה אחרת אלא על פיה ורצונה ואם ח"ו יעבור
וישא אשה אחרת שלא על פיה ורצונה או אם יוציאנה ממדינה זו למדינה
אחרת שלא על פיה ורצונה שיפרע לה כל מה שהחזיק על עצמו ויפטר
אותה בנט כשר לאלתר ותנאי זה הוא מוחזק ומקויים עליו כחמר תנאי
בני ראובן ובני גד וכן קבל על עצמו ר' אברהם דנא החתן ס"ט אחריות
כתובתה דא כלה עיקר ותוספת ומתנה ונדונייא אלין עליו ועל יורשיו
אחריו ובשעבוד כל נכסיו מקרקעי ואגבן מטלטלי שקנה ושיקנה כתקנת
חכמים זכרם לברכה דלא כאסמכתי ודלא כטופסי דשטרי וקנינן מיד ר'
אברהם דנא החתן ס"ט בקנין שלם מעכשו במנא דכשר למקנייא ביה על
כל מאי דכתיב ומפורש עליו לעיל ונשבע ר' אברהם דנא החתן ס"ט
שבועה חמורה בתקיעת כף ובהזכרת השי"ת כראוי על דעת המקום ברוך
הוא ועל דעת כל הנשבעים בשמו הגדול הגבור והנורא באמת ובתמים
בלי מרמה ועלילה לשמור ולעשות ולקיים ולהשלים כל הכתוב המפורש
עליו לעיל והכל כפי המנהג והתנאי והתקנה האחרונה החדשה שנהגו ושהתנו
ושתקנו להיות ביניהם קהלות הקדש המגורשות בקאסטילייא ינקום נקמתם
צורם ויחזון ויחוס ויחמול וירחם על שארית פליטתם וישמרם ויעזרם השומר
אמת לעולם מעתה ועד עולם שעל מנת כן נכנסה הנדונייא לרשות החתן
ס"ט בתנאי גמור ומסויים והכל שריר ובריר ובהיר ואמת ויציב ונכון וקיים.

עלינו לזכור כי לא ככל העמים בית ישראל, וכי שונים הם דברי ימיו
מדברי ימי כל העמים האחרים. הם מקיפים את כל התקופות ומכסים את כל
הארצות. הנדידה מארץ ישראל החלה מימי כתבי הקדש, וכל אותן התלאות
וההרפתקאות שעברו על ראש עמנו הולכות ונמשכות עד היום הזה;

הן עוד מרם באו אל קצין והגן עומדות עריין בעצם תקפן עד הרגע האחרון.
ולפיכך כל כך קשה לכתוב את תולדות היהודים ואין לך תפקיד נכבד
ומלא אחריות מתפקיד זה. מעטות ודלות הן התעודות ההיסטוריות, אשר נוכל
להשען עליהן. אין לנו ברוב המקרים ידיעות מדויקות ממקור ראשון על דבר
מושב היהודים במקום זה או אחר ולרוב אנו דנים על זה אך על יסוד
אסמכתות צדדיות. והנה אין כל ספק בדבר, כי היה היו מושבות עבריים
למכביר, אשר זכרם כבר אבד מן הארץ ולא נכרו עקבותיהם עד הנה, ושאלות
לא מעטות, אשר עוד נבוא לדבר עליהן להלן, תצמחנה לפנינו להגלי הקושי
אשר יש בדבר להחליט את העובדה הזאת. ראשית לכל עלינו לדעת אם
בכלל ישבו היהודים במקום זה או אחר, אחר כך עלינו להשיב על השאלה
עד היכן מגיע המושב הזה בזמן ומתי בא אל קצו. מתי נעתקו היהודים
ממקום זה או אחר? נקה נא למשל את ארץ בבל. אוכלוסים עבריים רבים
חיו בארץ הזאת עד ימי המושלמים. מספרם עלה כנראה לכמה מיליונים, ובכל
זאת ספו תמו כל הערים אשר ישבו בהן, לבד מערים מעטות.

ואולם אלמלי עלה בידינו לקבוע בדיוק את כל אותם המקומות, אשר
בהם ישבו היהודים, את ההסתדרויות המקומיות אשר הקימו, את מדרגת
עשרם ורישם, את מעמד אנשיהם ונשותיהם, את מצב חנוכס, ואת החיל
אשר עשו במקצוע הזה, היינו מרויחים הרבה מאד על ידי זה. עלינו לזכור
כי מרבית הארצות האלה בנפות המזרח היו בשעתן למרכזים של תנועות
מדיניות וביחוד של תנועות דתיות גדולות ורבנות הערך. ומה חשוב לדעת
באיזה אופן ואיזה דרך גרמו היהודים לשכלול אמונתו של צורואסתר, תורתו
של מאני, מיסדו של המניכאיזם, להתפתחותן של כמה תנועות מתנגדיות אחרות
שהתקוממו כנגד הדת השלטת, כמו הסכאיזם, — שלא לדבר על אותה הצורה,
אשר קבלה הנצרות תחת השפעתן של הדעות הגנוסטיות ועוד יותר מזה על
ידי התפתחותה של כל הספרות הסורית.

כל זה אינו אלא דוגמה אחת מהרבה, אשר לא תספרנה מרוב, כי
בדרך כזה יכולים היינו לשאול שאלות על דבר התושבים היהודים העתיקים
בארץ ערב וכוש, בנפות ארמניה ורוסיה הדרומית, במדינות איטליה וספרד,
בארץ מצרים ובארצות אפריקה; וכמה קשה היה לנו לאמתו של דבר

לפתור את כל השאלות הללו באופן מספיק ומוחלט בעזרת אותן הידיעות
המעטות שנשתמרו לנו בספרות העברית. וגם הידיעות המעטות והקלושות האלו
אינן מדויקות כל עיקר כי הולכות הן לפי רוחו של המחבר, — בהיותן
משועבדות לנטייתו הפרטיות, למזגו ותכונתו בתור סופר ולדיוק סקירתו והחלטותיו
המדעיות.

אבל היסטוריה אמתית, היסטוריה הראויה לשמה, אינה נבנית אלא על
מסד מוצק של עובדות העומדות למעלה מכל פקפוק — והן: תעודות לידה,
תעודות מות או אבני זכרון. אך בנוגע לאלה האחרונות עלינו לאמור, כי הן
אינן יכולות להורות לנו את הדרך הנכונה אשר נלך בה, יען כי כונתן של
מצבות כאלו היא לשמש אבני-זכרון לא לאלה, שלמענם נועדו בעצם, כי אם
לאלה, אשר הקימון. הערצה נפרזה והתמכרות גודשת את הסאה נוטות לערוך
את מדותיו ומעשיו של המנוח הרבה למעלה מכפי אשר פעל בחייו, ועלולות
הן, איפוא, להביא את המנסים לפתור על פיהן שאלות היסטוריות לידי
מסקנות משובשות. וחוק מזה הרי הן גם אישיות ופרטיות יותר מדי בהיות
רובן ככלן (חוק ממקרים אחדים יוצאים מן הכלל) מסמנות אך את שמו של
המנוח ושמו של אביו לבד, ואם באשה הכתובת מדברת, גם את שם בעלה.
אמנם אם נשתמש באבני הזכרון האלה בזהירות וברוח בקורת צלולה אז
תוכלנה בלי ספק גם הן להיות לברכה להיסטוריון מקומי, ולפעמים קרובות
הן מסיעות לנו להקים חוליות בין הדורות השונים ולחברם ולקשרם על ידי
זה לשלשלת אחת, וגם זה הוא דבר רב ערך ורב ענין עד למאד.

ועוד עלינו לזכור כי מעטים הם בערך שדות-הקברים, שנשתמרו עד
הנה וכי לא לכל אדם היו האמצעים הדרושים להקים לו אבן זכרון.
ולעומת זה אין ערוך לכתובה בשפעת פרטיה מכל נקודות ההשקפה,
ומגמת נושא מחקרנו זה היא להבליט את כל אותן העובדות אשר נוכל
לקבצן על ידי התבוננות מדויקה בענין הכתובה.

ראשית לכל עומדים למעלה מכל ספק ופקפוק כל שהוא דיוקה התולדתית,
שמושה הכללי ומדרגת הבטחה המדעית אשר לה. כל מוסרם וקדושתם של
הנשואין אחוזים וקשורים בכתובה, המשען היחידי של האשה במות בעלה:
הכל תלוי פה בכתובה, ובכתובה הנערכת כחוק וכדין לכל פרטיו ודקדוקיו.

כתובה כזאת צריכה היתה להיות לכל מי שבא בברית הנשואין, בין עשיר ובין רש, בין זקן ובין עול ימים, אין נעדר. הכתובה לא היתה יתרון מיוחד לעשיר כמו אבני-הזכרון המקושטות, אלא חובה היתה, אשר על כל אחד היה למלא לפני בואו בברית הנשואין.

מן הנקל הוא, איפוא, לשוות לנו בדמיוננו את כל שפעת התעודות האלה העולות לכמה מיליונים, אשר נערכו ונכתבו במשך אלפים השנים האחרונות בכל מושבות היהודים. המספר הכביר של כל הכתובות האלו, אשר לא תספרנה מרוב, כולל בתוכו חמר עצום, אשר עשרו אין לשער. לדאבון לבנו אברו הרבה מהן, הדור הבא אחרי אלה, אשר למענם נכתבו הכתובות, כבר לא שם לבן להן. עם מות בעל הכתובה כמו נתבטל מאליו כל ערכה, ועם זה הרי היא המכרה היותר עשיר בשביל ההסתוריה העברית לכלל צדדיה, כאשר עוד נראה להלן.

קודם כל אני שם אל לבי את הדיוק התולדותי. שגיאות בנוגע למספר היום הוא דבר מצוי למדי גם על גבי אבני זכרון. הסתת אשר סתת את האבן נהג פה, כנראה, קלות דעת במדה מרובה; וסוף סוף לא הביא משגה כזה לתוצאות חשובות. לא כן הכתובה: כל הדברים הנוגעים לחיי המשפחה תלויים היו במספרו המדויק של היום, אשר בו אירעו הנשואין. שגיאה בנוגע למספר היום, אשר בו נערכה ונכתבה הכתובה, יכולה היתה לגרור אחריה גם שגיאה בנוגע ליום הולדת הבנים, וגם תביעה זו או אחרת מצדה של האשה יכולה היתה להבטל על ידי משגה הנכנס בחוזה הנשואין. המספר המדויק של היום הוא, איפוא, עיקר בכתובה. מנין העת, שמו של החודש, יומו של השבוע — כל המספרים האלה נכנסו אל תוך כתב האמנה, אחד מהם לא נעדר. ופה אנו נתקלים בשאלה המיוחדת של מנין העת אצל היהודים. ליהודים היו יותר מספירה אחת. על כל פנים נודעו לנו שני אופנים של ספירת העת, אשר בם משתמשים היהודים עד היום הזה: האחד הוא הספירה המכונה „לשטרות“, ומוצאו משנת 311 לפני המנין הרגיל — בספירה זאת משתמשים עד עתה יהודי ערב ופרס; הספירה השנית היא „לבריאת העולם“, ושמושה נפרק בארצות אירופה. חוץ מזה ישנם גם כן אופנים אחרים של מנין עת כגון המנין מיום חורבן הבית, אשר אליו מתכונים

היהודים הספרדים בתפלת הערב בתשעה באב, שאז מכריז עליו שליח ציבור לפני העדה. עוד לא הוברר לנו מתי ואיפה נשתנה מנין העת האחד ופנה את מקומו לחברו, אבל על ידי הכתובות, אם אך נשתמרו, יכולים היינו לקבוע כמעט את היום ואת המקום, שבהם נתחלף האחד בחברו.

מיד אחר מספר היום בא גם שם המקום, אשר בו אירעו הנשואין, ואחרי אשר נמצאו בכל פנות העולם, ולפעמים קרובות גם באותה מדינה גופא, ערים למדי, אשר שמותיהן דומים היו אלה לאלה, נהגו זהירות יתרה בדבר, להפריש ביניהם בדיוק הכי אפשרי. שמות הנחלים, אשר קלחו את מימיהם דרך העיר נזכרו גם כן, ואם חנתה העיר על שפת הים, אז גם הפרט הזה הובא בחשבון.

אין את נפשי להתעכב פה על ערך כל הפרטים ממין זה בעד ידיעת גלילות הארץ, כי דעת לנבון נקל, שאלמלי היה ברשותינו מספר עצום של כתובות ישנות, אז יכולות היו שאלות נכבדות לא מעט בהגיאוגרפיה של ימי הבינים ושל העת העתיקה למצוא את תקונן על ידי זה. ערים ישנות בטלו ועברו מן העולם, ערים אחרות קמו תחתיהן וירשו את מקומן, והשמות הישנים נשכחו מני לב או נתקלקלו במדרגה כזו, שלא על נקלה אפשר להכירם. נקח נא למשל את פלישתינה. לא מעטות הן הערים בכתבי הקודש או גם בספרי התלמוד, אשר אין אנו יודעים עכשיו איה מקומן, וגם האונומסטיקות הישנות של איזביום והירונימוס אין בהן כדי ספוק לפתור את השאלה, איפה עתה העיר קפרנאום על שפתו של ים כנרת. אבל בעד ההיסטוריון העברי ערכו של שם העיר יגדל שבעתים, כי שם המקום הנזכר בהכתובה יורנו דעת אם היו יהודים בתור צבור במקום זה או אחר, בשנה זו או אחרת. שמות חדשים יכולים להטפל בדרך כזה אל מפת ארצות פזורינו. לא מעטים הם המקומות הפנויים במפה זו, אשר יכולים היו להמלאות, ואנחנו יכולים היינו לרכוש לנו סקירה יותר מקפת על המושבות העבריים לארך ולרחב כל הארצות.

מה יקר היה הדבר בעינינו אלמלי יכולים היינו למצוא כתובה מהתושבים העבריים הראשונים באמריקה, את מספר היום, אשר בו הוחגו הנשואין בין איש

יהודי ובין אשה עבריה באיזו פינה של מקסיקה, של פירו או באיזה רוחב
ניאונרפי יותר גבוה. אלמלא הגיעה לידנו תעודה כזו, אזי לא היה ערוך לגדל
חשיבותה, כי תעודה מעין זו יכולה היתה לעמוד בפני כל נפתולי השכל הכי
שנונים והכי חריפים. כל מושבותיהם של יהודי ספרד נעלמו מעינינו, הארכיונים
שלהם, אם אך היו להם ארכיונים, נפוצו לכל רוח, ובנוגע להכתובות, מסופקני
מאד, אם עוד ישנן במציאות. אבל אולי יתעורר האחד או השני על ידי המחקר
הזה לזרז מצדו את החקירה והדרישה בדבר התעודות האלו, אשר אבדו ואינן,
ואשר ערכן רב מאד למרות היותן בלתי נודעות עד הנה. עד כמה חשוב
היה לנו הדבר, לו גלינו כתובות מספר מהתושבים העתיקים בארמניה או בדרום
רוסיה, במקום שנוסדה שם במרוצת הזמן ממלכת הכוזרים, אשר התגירו אחר
כך; או איזו כתובה מצאצאיהם, אשר הרחיקו נדוד ביחר עם האונגרים אל תוך
מדינת פנניה (אונגריה של זמננו) וחיו שם בתור אבירים בארמונותיהם, עד אשר
נבלעו בין שכניהם. הדבר הזה יכול היה לפרוש אור במדה מרובה על תנועת
ההתייהדות בטרנסילבניה, אשר נתרכזה אחר כך בתנועת מחזיקי השבת במאה
השבע עשרה. גם לא יכול היה שום אדם להקטין את ערך המתישבים היהודים
הראשונים בחצי האי הבלקני מימים קדומים, לו התאמת הדבר על ידי כתובות
כאלה. ולאידך גיסא יכולות היו כמה תנועות דתיות ומתנגדיות בממלכת ביצנק
וראשית לכל בין העמים הסלבים לארך נהר הדונבה להתברר על ידי זה. ובדרך
כזה אפשר היה להמשיך חקירות ודרישות ממין זה בדרום צרפת ובכל מקום
אשר שם פעלו כהות רוחניים, אשר דוכאו לעפר ונגזרו מארץ החיים מתגרת
ידה הקשה של הכנסייה הנוצרית. כתובה אחת ממקום זה או אחר שבפנות האלה
עדיפה היתה מהמון השערות היסטוריות, כי מי הוא אשר ירחיב עוז בנפשו
להכחיש עובדה אשר נתאמתה על ידי תעודה כזו באופן שאין לפקפק בה. כי
בכל מקום שאתה מוצא כתובה כזו, רשאים אנהנו לדון על מציאת צבור עברי
עם איש מלומד יודע דת ודין, היודע לכתוב כהלכה, עם עדים היודעים
לחתום את שמם ועם אנשים היודעים למלא את כל הטקסים הדתיים
הדרושים לזה.

ובנוגע לעת החדשה — כלום יש לך דבר מוכשר יותר, לפקח את עינינו
על מושבות היהודים בפולניה כקבוצה מסודרת של כתובות כאלה והתבוננות

מלאה תשומת לב בכל העובדות הניאוגרפיות, אשר הן כוללות בתוכן? ברם, מכל הדבר הזה רואים אנחנו פה רק מקצת מן המקצת.

מיד אחרי מספר היום ושם המקום נזכרים שמות החתן והכלה ואלה של קרוביהם. גם פה עלינו לצעוד מתונות ולנסות ככל האפשר לדלות עד תמן את כל אותן הידיעות, אשר העובדות האלה תוכלנה לתת לנו.

נקח נא בשורה הראשונה את השמות. כל מי אשר התבונן בתורת השמות של עמנו ימצא פה כר נרחב לחקירות פילולוגיות ופסיכולוגיות. החכם צונק כבר אסף מספר עצום של שמות אשר קוראו בהם יהודים ויהודיות, אבל איש לא נסה עדיין לגשת אל מחקר ממשי של השמות המקוריים והשמות של לְנִי. חקירה מעין זו צריכה תהיה להעשות לפי רוח הזמן ולפי רוח המקום, בהתאמה עם כל תקופה ותקופה ועם כל מדינה ומדינה. ואז בודאי מתפלאים היינו על העובדה שהיהודים לא קבלו את השמות המצוים אצל העמים, אשר בתוכם ישבו, אלא אחרי אשר באו עמם במגע ומשא על ידי תנאים חברתיים ידועים. בכל פעם ופעם שיש לו ליהודי שיח ושיג עם אינו-יהודי, היהודי מסגל את שמו לזה של הנכרי. ען-בניט בנרבונה, אבודרהם בספרד, אנטולי באיטליה, קאפסאלי בביצנץ יזכחו על זה. את המחקר על דבר שמות עברים שאולים אצל הנכרים יכולים היינו להמשיך עד דורות קדומים בדברי ימי עמנו. למלכים המכבים היו שני שמות, האחד יוני והשני עברי, ואת השמות הללו נוכל לראות על גב המטבעות, אשר הוקצעו על ידם; ובמערות הקברים אנו מוצאים שמות יונים ורומאים, אשר השתמשו בהם היהודים. רבים מחכמינו נשאו שמות זרים. ברם, ישנם גם שינויים בשמות, המענינים אותנו מנקודת ההשקפה הפסיכולוגית; לדוגמא, מעטים הם מאד חכמי התלמוד אשר בחרו להם שמות מכתבי הקדש. אין אף אחד מהם הקורא את עצמו בשם משה. בימי הבית השני החלו להתפשט שמות יונים, אבל גם השמות העברים נשאו עליהם חותם מיוחד. המחזה הזה יחדל במרוצת הזמן, כשיופיע לפתע פתאום מספר רב של שמות לְנִי. לעבור על אלה האחרונים בסקירה פילולוגית הוא דבר מענין עד למאד, ואלמלי באנו להעריך אותם מול אותם שמות-הלוי, המצוים בימינו אלה אצל הנכרים, אז בודאי היה מתברר לנו היחס בין היהודים ובין שכניהם. לפני חמשים שנה, למשל, לא עלה על לב שום עברי ברוסיה,

רומיניה או פולניה שיקרא את עצמו בלשם סלבי כגון ניקאלאי, איוואן, וולאדימיר, יורי ועוד.

עוד יותר מענינים שמותיהן של הנשים. הרשימות שנעשו על ידי המחברים התורנים, המקפידים בדיקנות יתרה על אופן כתיבתם של שמות כאלה בכתבי האמנה של הנשואין וביחוד בכתבי הגט, רחוקות הן מאד מתת לנו את כל מספר השמות, הנמצאות בכתובות האלו.

לפעמים קרובות באים מששה עד שבעה שמות על הכתובה כמו שראינו לעיל בהכתובה הספרדית; החתן והכלה, אבותיהם של שניהם, ועד אחד או שנים או גם יותר מזה בקצה התעודה. אל השמות האלה נטפלים לפעמים קרובות גם אותות כבוד, ולפעמים גם זר שלם של אותות כאלה. הם מראים לנו על המעמד החברתי בצבור כגון פרנס, חבר, יקר, נכבד, מאד נעלה, משכיל, נבון, חכם, רבי, מורנו וכדומה. לכל אות כבוד כזה ישנה כונה מיוחדת. ראשית לכל הם מראים לנו, כי על כל נושא אות כבוד כזה היה להשתתף באיזו הסתדרות צבורית, ואם דבר לנו עם זר של אותות אנחנו למדים מזה, כי הכבוד בעצמו מרכב היה ממדרגות שונות וכל זה מעיד על צבור גדול ונרחב, אשר חבריו מקפידים ביותר על הבלטת מעמדם החברתי. אבל כשם שהצבורים העברים היו משתנים לפי יסודם החברתי, כן השתנו גם אותות הכבוד של נושאייהם מזמן לזמן וממקום למקום. מזה נוכח למדי אם נשים את עינינו אל הזר של אותות הכבוד על גבי כתובתו של ריש גלותא, גם על גבי המכתבים והבקשות שנשלחו אליו, ועל השכבותיהם של הרבנים והקראים. כעת אני מתעסק בהכנת מחקר מיוחד על דבר אותות הכבוד האלה, ובשביל זה אספתי חמר רב.

על ידי הדמיון או ההבדל ביניהם יכולים היינו לקבוע את היחס, אשר בו עמד צבור אחד בהסתדרותו למשנהו. בדרך כזו יכולים היינו לחדור לאט לצבור יותר עתיק יומין, אשר היה למופת לכל האחרים. על נקלה יכולים היינו אז להחליט, אם פעלה פה השפעתה של ארץ בבל או זו של ארץ-ישראל, וגם על היחס בין נושאי אותות הכבוד השונים. יכולים היינו לפרוש אור יותר בהיר מכפי שהיה עד הנה, יען כי הודות לההתרשלות במקצוע זה בזמן מאוחר, כל הענין שרוי היה באפלה.

אבל עוד דבר אחד יש ללמוד משמות כאלה. לפעמים קרובות תקצר יד היהודי להמשיך את סדר יחוסו הרבה דורות אחורנית. עוד הפעם מתגלה פה לפנינו כל גורלו האיום של עמנו. בני משפחה אחת יטולטלו כמה פעמים סלמלה גבר אל אשר ישאם הרוח כעליו הפזורים של עץ מכה סער, והם נשארים תקועים במקומות שונים. אחר דור או שנים ינתק הקשר המאגד את ההוה עם העבר לעולם, וישכת מני לב. בני אדם, אשר החיים הולכים עמם בקרי, ועליהם להתגבר מחדש על מעצורים בכל מדרך כף רגל, אינם נוטים לטפח ולפתח גאון משפחה. אנשים ממין זה אינם מוצאים קורת רוח לחטט בנושנות המספיקות לרוב יחש מדומה לבני אדם השוקטים על שמריהם מרוב שבע, ואוהבים לספות על כבוד עשרים גם כבוד משפחה. הכתובות הן האמצעי היחידי, אשר על ידו אפשר להמשיך את יחש המשפחה, וביחוד כתובות מעין הכתובה הספרדית, הנזכרת לעיל. יהודי ספרד לא הסתפקו ברשימת שמותיהם של אבות החתן והכלה בלבד, אלא מתחו את קו מוצאם ככל אשר יכלו, לפרקים חמשה או ששה דורות ויותר אחורנית. אין ספק בדבר, כי היתה להם שלשלת היוחסין משלהם, וברור הוא למדי, כי על ידי שלשלאות כאלו עלה בידם להכניס את משך משפחתם אל תוך הכתובה ולהשתמש בה מדור לדור. על ידי זה יבואר לנו גם כן איך יכלו האברבנאלים לחשוב את עצמם ליוצאי ירך דוד. כפי הנראה היה בידם להמשיך את מוצאם באותה ודאות אשר הכתובה יכולה לתת, עד אחד מצאצאי בית דוד הבבלים או הארץ-ישראלים. הכתובות לא הסתפקו ברשימות שמותיהן של חוליות השלשלת בלבד, אלא בכל פעם ופעם אשר היה דבר להם עם מלומדים ומחברי-ספרים לא נמנעו מלהוסיף על שמותיהם גם כל אותם שמות-הכבוד, אשר על ידיהם נסתמנה עמדתם בעולם המחשבה והלמוד ובאותה עת להזכיר גם את הספרים אשר כתבו. זה היה הרבה יותר משורות של אבות משפחה בלבד, תמונות ריקות מחוקקות על פי דפוס קבוע, ציורים בלתי-חשובים של בני אדם, אשר לא הצטינו במאומה חוץ מכבוד משפחה; הם היו אנשים בעלי צורה, אשר השתתפו חלק כחלק במלחמות הרוח, וגרמו מצדם להרים את קרן עמם. אנשים אשר השאירו אחריהם ספרים בני אלמות במדה יותר מרובה מהציורים היותר משובחים מעשה ידם של האמנים היותר מפורסמים. התמונות האלה לא היו

נדחקות אל גזוטררה, אשר לא דרכה בה כף רגל מבקר מעולם, עין רואים
לא תשורנה, אלא היו ציורים, אשר הוצגו לראוה — אנשים, אשר ישבו בתוך
עמם ופרשו קרני אורם עד לקצות ארצות פוזריו. שונה היה גאון משפחה זה,
אשר החתן שמע על אדותיו ביום חתונתו ושמחת לבו מכל גאון משפחה אחר,
ביחוד מזה, אשר עליו דברנו לעיל; לפני עיני רוחו מרחפות היו תמונותיהם
של אנשי-מופת אשר בשפה נמלצה ובלשון למודים, אם כי בחשאי, הטיפו
לו לקה של „אצילות מטלת חובה“; היו מזרזים אותו למעשים יפים ונאצלים,
נוסכים עליו לכל הפחות רוח גבורה ואמץ לב בכל הדברים הדורשים זהירות ידועה,
להמשיך הלאה את שלשלת המסורה של תלמוד תורה, מורשת כל אלה אשר קדמוהו.
כל הרשימות הארכות הללו המתיקו במדה ידועה את גזר דינם הקשה
של כל אותם הטלטולים והנדודים, אשר באו כחתף על בית יעקב. הפרעות
בימינו אלה מוכיחים למדי על זה. אבות אובדים ואינם, בנים גולים בעל
כרחם מעל שלחן אבותיהם, נעקרים ממקומות מושבותיהם, נדחים אל ארצות
רחוקות ומתחנכים בתנאי חיים שונים. יש דמיון גדול בנדון זה בין ימינו אלה
ובין הימים שעברו, ביחוד בימי גלות ספרד, עת הבנים לוקחו בחזקת יד מבין
זרעות אבותיהם ושלחו למקומות שונים, למען עשותם לנוצרים. ואם עלה בידם
במרוצת הזמן להמלט על נפשם — הכתובה היתה בעזרתם, בהכירם על ידה את
בני משפחתם ובהקימם את ביתם שנהרס על ידי שנאת גזע וקנאת דת. אבל
היה עוד דבר חשוב מאד, שנטפל לכתובה: היא מנעה מנשואים של תָּבֵל
בין בני משפחה אחת, אשר נפרדו איש מרעהו בימי ילדותם ונפגשו אחר כך בימי
בחרותם. בו ברגע אשר עלה בידם לשום את עינם בנליון ממין זה ולהכיר את אחד מבני
משפחתם, מן הנקל היה להם להקים בדיוק את המצב ולשמור את טהרת המשפחה
היהודית ממעשה-זמה. אם כן, איפוא, לא התגדרות בעבר גדול ונהדר בלבד המריצה
את האנשים האלה להכניס את מוצא משפחתם בכתובה, אלא גם הדאגה לעתיד.
הרשימות הללו מביאות בכנפיהן עוד לקה אחר הנוגע בשאלה על אדות
העדנת המשפחה, אשר רבים בימינו אלה התחילו לטפל בה. לא פה המקום
להתוכח על דבר שאלה זו בכללה, עד כמה היא נוגעת לאומתנו. ברם ישנם
פה צדדים בולטים, אשר מן הראוי הוא להזכירם מכיון שהם עומדים ביחס
בלתי-אמצעי אל שלשלאות יוחסין ממין אלה.

אין אדם מטיל בימינו אלה ספק בדבר, שאצל כל העמים אין העליה
נמשכת אלא דור אחד, זאת אומרת: רק בן אחד מכל משפחה יש שמגיע
למדרגה גבוהה מאד. בנו ונכדו של זה כבר אינם יכולים להדמות בגדלם
לאבותיהם; במותו של אדם חשוב אצלם, ימות עמו גם כל גדל חשיבותו.
אך לפעמים רחוקות מאד יקרה הדבר בין העמים הנכרים, שיגיע בנו של מלומד,
סופר או פיתן מפורסם, לרום ערכו של אביו. דומה הדבר, כאלו מוציא המרץ
הרוחני האצור בקרב משפחה זו או האחרת את כל יכלתו בנצר משפחה אחד
עד תמו, מבלי להשאיר שריד כל שהוא; בזה האחרון מתרכזים, כנראה, כל
אותם הכחות הרוחניים, אשר נצברו במרוצת הזמן בכל אלה, אשר היו לפניו,
ואשר מצאו בו את בטוים הנמרץ. ציץ בודד הוא אשר יציץ ויפרח, אבל
לעולם לא יעשה פרי. כמובן, ישנם גם מקרים היוצאים מן הכלל. ואולם
קשה יהיה למצא אצלם דוגמאות ממין אלה, הנזכרים לעיל בהכתובה שלנו,
והכתובה הזאת הלא היא אך תעודה אחת מני אלף. יכולים היינו להוסיף
מספר עצום של תעודות ממין זה כדי לאשר את העובדה, שאצל היהודים
הולכת ונמשכת לפעמים קרובות שורה שלמה של מלומדים בלי פגם כל שהוא:
האב, הבן והנכד ואילך, וכלם הם מנהיגי הדור, תלמידי חכמים הממשיכים
הלאה את המסורה, והבן – לפרקים מגיע עד רום ערכו של אביו, ולפרקים גם
עולה עליו בגדלו, ובנו של הבן, אם גם לא יגיע עד גדל חשיבותו של אביו,
הוא על כל פנים משכמו ומעלה גבה מכל בני דורו. אם כן, איפוא, לפנינו
זרם מים כבירים העובר לפעמים על גדותיו, ומתכנס לפעמים אל תוכו, אבל
בלי מקום שטחי כל שהוא. לכל ארכו ורחבו. והכתובה היא העדות היותר
נאמנה על זה. אלמלא יכולים היינו לקבוע על יד את כל הכתובות, השייכות
למשפחה אחת, כמה שלשלאות של יחש היינו יכולים להקים על ידי זה,
וכמה עובדות מצוינות בנוגע לחייהם הפנימיים של הלומדים יכולים היינו להוציא
על ידי עיון בתעודות ממין זה.

במרוצת הזמן התניירו הרבה מבני הנכרים, כי במאות הקדומות הללו
נתגלתה היהדות בתור אמונה מכוונת לשדרות הרחבות של העם, ובאותו זמן

חלה גם התקופה בתולדות הציוויליזאציה המודרנית, אשר בה היתה היהדות עומדת להתפשט בכל מרחבי תבל בתור אמונה כללית, אלא שברגע המכריע התערבה הנצרות, והסירה את לבם של המוני העם מאחרי דת ישראל. כי זו לא דרשה שום קרבן, לא שמירת שבת, לא מצות מלה, ולא להנזר ממאכלים אסורים ידועים וכו'. היו כאן עוד סבות אשר אין פה המקום לטפל בהן. ובכל זאת נמצא תמיד מספר ידוע של גרים בתוך היהודים, אם גם כי קשה לנו עד מאד לחזור אחרי מוצאם מחסר תעודות מדויקות. מספר קטן מהיותר מצוינים ומפורסמים שבגרים הללו נשתמרו אצלנו בזכרון, אבל מי מנה את כל אלה מבני דלת העם, אשר זכרם אבד כליל; אך בכתובה לבדה חתומה היתה תעודתם. שם הם נקראים בשם גרי צדק, זאת אומרת גרים מאהבה, או על שם אברהם אבינו. ואלמלי היה בידינו מספר עצום של כתובות ישנות, היינו יכולים להקים את תולדות המשלחת היהודית. יכולים היינו לקבוע את העת ואת המקום, אשר במ נמשכה פעולתה של המשלחת, ועד כמה זמן נתן לה הרשיון לזה והיאך התיחסו היהודים בעצמם לבני אמונתם החדשים. מה היה המקום והמעמד אשר תפסו בחברה, עם מי התחתנו, עם העשירים או עם העניים? ובאופן כזה יכולה היתה השאלה על דבר טהרת הגזע בדורות מאוחרים לבוא לידי בירור יותר מזוקק מאשר על ידי אותן ההשערות המגוזמות והמשונות על דבר תערובות הגזע העברי, המתהלכות כיום. השערות אלו באות ברובן מבית מדרש מלומדים וחוקרים, האוהבים להתראות בעיני הקהל כאנשי המדע הטהור, אשר כל ישעם וחפצם הוא רק להספיק מסקנות מוצקות, מזוקקות שבעתים בכור עובדות מדויקות והגיון צלול, ואולם באמת לא כן ידמו ולבבם לא כן יחשוב, כי באמת אינם יכולים לשחרר את עצמם מנשיות של שנאה לגבי נושא ענינם, — יתר על כן: הם משתמשים במדע לשים מסוה שוא על פנית לבם. ועוד ישנם מלומדים ממין אחר, המוצאים הפך בדבר, לתאר את הנכרים בתור בני אדם, אשר דם עברי נוזל בעורקיהם, ויש בזה לפעמים קרובות משום בגידה בעמו או התגדרות טפלה. אבל אלמלי יכולים היינו לבדוק ולמצוא, אם באמת התערב הדם של אינו-יהודי בדמנו אנו, ובאיזה שעור, אזי היה הדבר הרבה יותר מענין בעדנו, כי בזה יכולים היינו לראות סימני-הערצה לנו ולדתנו, מכיון שכל אדם, אשר ימצא און בנפשו להעמים על

עצמו את כל התוצאות הכרוכות בעקב התחברותו עמנו, בודאי יודע הוא, כי יעבור דרך נסיון קשה.

ברם ישנה עובדה אחת המתגלה על ידי הכתובה, והיא לא תסולא בכל הסברות וההסתכליות ממין אלה, כי עולה היא בערכה הרבה יותר על כלן, אף כי אין איש שם לה לבו כלל עד הנה, כפי אשר ידעתי, זוהי העובדה, כי רק על ידי הכתובה בלבדה יעלה בידינו למצוא את שמות אמותיהם של אנשי-המופת שלנו, אשר תפסו מקום כל כך נכבד בתולדות עמנו. שום אדם לא יכחיש, כי אמו של הילד לא רק שלוקחת חלק כחלק בתכונותיו החומריות והנפשיות, אלא משאירה היא לפעמים קרובות רשמים יותר חריפים ויותר עמוקים מאלה של אביו: אלמלא יודעים היינו, לדוגמה, מי היתה אמו של הרמב"ם ויכולים היינו להמשיך את מוצא-משפחתה, אז בודאי יכולים היינו לעמוד על אפיו של האדם היותר גדול בעמנו. הפצים היינו גם כן לדעת מי היתה אמו של רש"י, זה המפרש הגדול של כתבי הקדש והתלמוד, הענו והחביב, ואחר כך את זו של הרמב"ן, המפרש העמוק של תורת הנסתר או של רבי יהודה הלוי, גאון שירתנו, או של אבן עזרא, המתימטיקן החריף ומבקר כתבי הקדש, זה הנודד העברי האמתי. מענינת היתה אמו של שבתי צבי וגם זו של רבי יוסף קארו אשר בבינתו הישרה, אוהבת משטר וחוק "ערך את השלחן" לפני העם העברי, או זו של שפינוזה אשר השפעתו על כל מהלך החקירה העיונית מימי התקופה החדשה ואילך היתה חזקה כל כך.

אבל אלו הגיחו ידיעות כאלה ממחבואיהן, אז אפשר היה לראות, עד כמה נכבד וחשוב היה המקום, אשר תפסה האשה העבריה בחיים העברים. אין לחשוב, כי חנוכן היה במצב של התרשלות גמורה. לפי הנראה היו להן ידיעות שונות והגונות, אם פרי בטן התנשא עד לנובה כזה. כי במקרים כאלה מאצילים ההורים מרוחם ומירושתם הנפשית על הבנים. מביט אני על זה כעל הפרי היותר חשוב מהבחנתן של כל אותן הכתובות, אשר עודן במציאות, ואשר מן הראוי היה לקבצן על יד כל עוד שלא אכרו לנו לגמרי.

ברם הכתובות אוצרות בתוכן עוד פרטים אחדים מלאים ענין מאד. אין
אנו רשאים להסיח דעתנו אף רגע אחד מזה, כי הכתובה היא אמנה בין החתן
וארושתו. החתן מכנים, איפוא, מצדו סכום ידוע, קצוב מראש על ידי חכמינו,
לאות על כונתו הרצינית לבוא בברית הנשואין עם הבתולה המדוברת. אין זה
תשלום-מחיר, כי הנשים העבריות אינן עומדות למכירה; אלא חובה הוא מטיל
על עצמו להכניס בתור פקדון סכום ידוע לטובת אשתו, אם יהיה לה צורך בו.
שונים הם כנויהן של המטבעות המשמשות כאן אמת-המדה. בקצת תעודות הן
קרואות בשם "צרי" וצריך לקרא "צרוף" כלומר: כסף צרוף, בתעודות אחרות
יופיע הכינוי "זוזים" או איזה כינוי אחר. בכל הדברים האלה מתגלים לפנינו
שינויים כלכליים, אשר התחוללו במרוצת הזמן, וגרמו מצדם לקביעת מנהגים
מיוחדים בהתאמה עם תשמישה של אותה המלה, הבאה לסמן מטבע זו או
אחרת; לעתים קרובות היו מוסיפים לשם הסברה את המלים: לפי "מנהג ידוע".
הבחנה משה של מנהגים כאלה תוכל לעזור לנו למצוא את הקשר בין צבור
לצבור וגם את כל אותם השעמים התולדתיים, אשר גרמו לברא את הצורה
הנאותה לכתובה ממין זה. אבל על אדות זה נדבר להלן.

ועתה יש את נפשי להתעכב על הצד הכלכלי, הבא לידי גילוי על ידי
הכתובה. הסכום הקצוב הנזכר לעיל, הוא חלק הכרחי מאותה הספקה, אשר
האיש נוטל עליו לגבי אשתו. ברם גם לאשה ישנה נדוניה, והחתן מוסיף נופך
משלו, בהכפילו את מנת האשה על ידי מחר מצדו, ובאופן כזה הוא מכין
הספקה ממשית, המשמשת מסד בעד הגנת אשתו ליום עברות, במקרה של
מות או של מבוכות כלכליות. אם ישנו פרק אחד בדברי ימי ישראל, אשר יד
כל חוקר היסטורי עוד לא נגעה בו, מלבד אילו מסות ספרותיות חדשות
שבחדשות מצדם של סופרי זמננו, ואשר עליו נוכל באמת לאמור, כי הוא
אבן שאין לה הופכין – הוא הפרק על דבר מעמדם הכלכלי של היהודים
במשך נרודיהם. חפצים היינו לדעת את ארחו ורבעו של יהודי עשיר, מה
הוא הסכום, אשר נחשב היה לעשר, איזו צורה קבלו המותרות, ואם התמכר
להן היהודי האמיד בכלל; חפצים היינו לדעת את טיבם של כלי הבית,

הרהיטים, את טיבן ומחירן של שמלות הנשים, את ערכן של האבנים הטובות והמרגליות, ופרטים אחרים, אשר כל ציר לא תארם עד הנה בשרד, ואשר לא נודע מהם עד הנה כלום. אפשר, כמובן, לשער, כי היהודים והיהודיות למדו בנוגע למלבושיהם החצונים ולמשק ביתם הפנימי אל דרכי הגוים, אשר בקרבם ישבו. אבל הדבר הזה תלוי היה באותם התנאים, אשר הם היו שרויים בהם. כל אימת שהתושבים התהלכו עמם כעם שוים, ולא מנעו מהם משרות מדיניות וחברתיות, היו בודאי מתאימים את ארחות חייהם אל אלה של סביבתם; אבל משמוכרחים היו להתקפל בקרבם מחמת המציק, כמו שדיה הדבר בניצנין ואחר כך ברחובותיו הצרים של הגיטו, אז כבר מתעוררת השאלה מאליה, אם התמכרו למותרות האלה תחת צל קורתם, בהתהדרם במלבושים יקרים, באבנים טובות, שכיות חמדה וחפצים אחרים, אשר לא ערכו את לבם להראותם לעין כל ואם מעלים אנו על לבנו את כל אותם המלבושים עם טבעתם הצהובה והכובע המיוחד, אשר נגזרו על היהודים מטעם הרשות, רשאים אנהנו לשאול, אם היתה יד הגזרה גם בנשים, וכיצד סדרו הן את מערכת הלבשתן בהתאמה לנוסח הכללי. ואין צריך לאמור, עד היכן מגעת השיבותה של ידיעת פרטים כאלה בנוגע לתולדות התלבושת, אבל אין אנו יכולים לחרור אל כל הפרטים האלה אלא על ידי הכתובה לבדה. הם מתאימים, חוץ מזה, אל טבע הדברים וראוים להשען עליהם בבטחה גמורה, מכיון שאין לך אדם, אשר יקבל נדוניה מדומה או שיטול עליו אחריות בעד רשימה של מלבושים, אבנים טובות, מרגליות, כלי בית ורהיטים וחפצים מחפצים שונים, שאינם במציאות כלל. ובכתובות הללו, לכל הפחות במספר עצום מהן, היתה נתנת רשימה מפורטת מכל חפץ וחפץ, איך שהיה ערכו, אשר הארושה הביאה אתה אל בית בעלה, ואשר אבותיה נתנו לה בתור עורף לסכום כסף ידוע. מכל החפצים הרשומים היתה נעשית הערכה מפורטה, והסכום העולה מכלם היה רשום בדיוק. החתן הוסיף לכל זה משלו, על פי רצונו או כל כמה שהתנו ביניהם הצדדים. בשתי הכתובות, הנזכרות לעיל, אנו מוצאים דוגמאות אחדות מנדוניה מפורטת כזאת. ישנן גם כן כתובות אחרות, ביחוד מאלה שמוצאן מארצות המזרח, האוצרות בתוכן רשימה עוד יותר מפורטת מכל אותם החפצים, אשר הארושה הביאה אתה מבית אביה בתור נדוניה. משמותיהם של מטוי המשי אפשר היה לשפוט

על טיב המסחר, אשר פרח בימים ההם בעיר שבה אירעו הנשואין, ועל האופן שבו השתמשו היהודים בכל החפצים היקרים האלה לשם יפוי ושכלול מעוניהם. כסתות של משי, מלבושים יקרים וחפצים יפים אחרים מוכשרים במדה ידועה לפקוח את עינינו על דרכי המסחר בימים ההם, ומסיעים הרבה להבנת התפתחותו. קבוצה של כתובות כאלו עם רשימות ארכות של נדוניה היתה יכולה לתת לנו את האפשרות לערוך באופן יותר טוב את התנאים, אשר במ חיו העשירים ובערך לזה גם העניים בזמנים שונים ובארצות שונות. אי אפשר לגזם את גדל חשיבותם של אותם החפצים הנזכרים ברשימות הללו, מאיזו נקודת השקפה שנביט עליהם. ידיעות אחדות יכולים היינו, דרך אנב, לקבץ בנוגע לשער הכספים ולערכן החלופי של המטבעות, כי ביחד עם הערכת ערכם של החפצים נזכרת גם כן בכל מדינה ומדינה המדה הכללית, אשר בה התחלפו המטבעות ממדינות שונות אשה ברעותה. לדבר הזה, כשהוא לעצמו, יש חשיבות לא מעטה בנוגע לתולדות המסחר בימים מקדם; כי כל אחד מהחפצים הנזכרים נערך, לפרקים, לבדו.

ברם הצדדים הבאים בכתב האמנה אינם מסתפקים בהזכרתה של המטבע, אשר הוטבעה במקום מושבם, כי דבר ידוע למדי, שהרבה מדינות וגם מחוזות יצקו מטבעות משלהם, וגם בימינו אלה לא מן הנקל הוא למצוא את המדה הכללית בעד חותמותיהן של כל המטבעות האלה, אשר לא יספרו מרוב. לפעמים קרה, כי הצדדים המדוברים באו ממדינות שונות ולפיכך צריך היה לתת בכתובה את ערכו השווה של הכסף הנזכר במטבעותיה של המדינה האחרת. ה"סקודי" הוויניציאני משמש לפעמים אמת מדה, ולעתים אחרות בכתובות ספרדיות, ביחוד אצל הנודדים לעבר הים, ה"דורות" תופסות את מקומם. בארצות המזרח נפרץ הכסף המזרחי, ובאותן הכתובות הבאות משומרון, שוב נזכרות מטבעות אחרות, שכבר בטלו ועברו מן העולם. הנטייה להחזיק בטיפוס הישן הולכת ונשנית בקשיות ערף בכל הדברים הנוגעים למדת ערכה של המטבע. היא נושאת עליה את חותמה של אותה דיקנות חוקית, אשר בה תלוי היה תקפה וקיומה של הכתובה, והעם לא התרים נגד הנוסח, אשר אבד עליו כלה. והיא שעמדה לקשישותן של המטבעות הנזכרות בכל התעודות האלו; על זה מוכיח יותר מכל הטופס המקורי, אשר על פיו יחלק לכתולה המאורשה סכום של שתי מאות

„זוזים“ במטבעות „צרוף“ או כסף טהור. הערך החלופי או שער הכסף של הטפוס הזה הוא פרובלימה בעד חוקר קדמוניות או יותר נכון בעד חוקר מטבעות, והמחקר על דבר טיב המטבעות השונות יכול היה להרויח הרבה גם פה, אלמלי אפשר היה לבדוק ולבחון מספר עצום של כתובות מנקודת השקפתן של המטבעות הנזכרות ומנקודת השקפתו של הערך החלופי הרשום בכתובות הללו.

נקח נא למשל את מדינת פולניה מהמאה החמש עשרה או השש עשרה. אלמלא התבוננו בה מנקודה כזו — כמה זרמי אורה יכולים היו לפרוש על המצב הכלכלי של היהודים בפנה זו, ובתקופה אשר תעודות אחרות אך מעט מזער הן. כל הציורים מן התנאים הכלכליים הללו אינם בנויים עתה אלא על השערות בלבד, וכל אשר ינסה לממש את חייהם של היהודים במשך התקופה הזאת יעלה חרס בידו. מה גדול פה המרחק בין מצבם הכלכלי של היהודים באותה מדינה אחרי הפרעות של כמלניצקי או אחרי המשגה של כת הפרנקיסטים במאה השמונה עשרה, אשר המיטה תלאות כל כך רבות ונוראות על יהודי פולניה. או אם נלך לארך שבלת ההיסטוריה למעלה: כמה חשוב היה לנו, לו היה בידנו לערוך זו מול זו — כתובה נערכת לפני מסעי הצלב וכתובה נערכת מאה שנים אחריהם. כמה צבעים מרהיבי עין יכול היה חמר הכתובה לתת לשרדו של וולטר סקט בתארו את נדונית רבקה בספורו „איבנהויה“. הכתובות הנמצאות בספרייתה של הגניזה המציאו לנו בלי ספק כמה סקירות עפות, אשר על ידן נוכל לצעוד אחורנית עד המאה התשיעית לספירתנו הנוכחית; ואם נתן חופשה לדמיוננו לשוט עוד הלאה אחורנית, אז נמצא בין התעודות של אסואן, הפפירוסים מהמאה הרביעית והחמישית לפני הספירה הרגילה, רשימה מהנדוניה של מיבטחיה. כל שורה ושורה בתעודות כאלו מלאה ידיעות כרמון, כאשר אנו רואים מהספרות, אשר צמחה ושגשגה מסביב להן מימי התגלותן כעשרים שנים לפני זה.

ברם החובות, אשר נטל על עצמו החתן לא הצטמצמו בתחומו של הכסף בלבד כי בהרבה כתובות אנו מוצאים עוד זיקות אחרות בנוגע לו. לכלן יש יסוד ושעם היסטורי, ואם נחקור אותן לאורם של טעמים היסטוריים כאלה, אז

תנתן לנו היכולת לחדור יותר עמק אל גורלו האיום של עמנו. ישנן תעודות אשר בהן ערב הבעל את עצמו לבלתי עזוב את עיר מושבו בלי רשיון אשתו, להסתלק מכל נסיעה, שיש בה משום סכנת נפשות, לבלתי השלך את נפשו מנגד כרובם של עוברי דרך, בעת שהדרכים היו מלאים חמס ושוד מחמת האבירים או המרצחים ההמוניים, משודדים אצילים או מלסטים; כי אין לך נסיעה יותר מסוכנה מזו של יהודי בשכבר הימים ההולך לערוב את מערבו בארצות רחוקות, ומוביל אתו הפצים יקרים למכירה.

ימים ושנים יכלו עבור, טרם הגיעו חדשות לאוזן האשה האומללה, אשר נשארה אלמנה זמן רב קודם לזה. ועוד ימים ושנים יכלו עבור, מבלי אשר לקחה אזנה שמץ מאיזו ידיעה או שמועה כל שהיא. היא לא יכלה לדעת – אם היתה עדין אשה לאיש, אשר עודנו בחיים או אם כבר נתאלמנה; במלים אחרות: היא היתה „עגונה“ זאת אומרת אשה, אשר איננה מוכשרת להנשא עוד הפעם לאיש, לדרוש את רכושה השייך לה על פי חוזה-הנישואין ורובצת תחת משאן של זיקות והתחייבויות שונות, מבלי אשר יכלה באותה עת לבקש עזרה מאת החוק. תנאים כאלה מעידים על עתות של סכנה ועל חוון נפרץ מאד בימים ההם, עת היהודים אנוסים היו לשוט בארץ לארכה ולרחבה. זו היתה עת אשר כל ספינה יכולה היתה להשבות על ידי שודדיים וכל הנוסעים יכלו להמכר לעבדים, ומעט מזער היו הספינות אשר עזבו את חופו של ים התיכון בלי יהודים; ועל הנשים האומללות היה אחר כך להוציא מכיסן את הקשיטה האחרונה למען פדות את בעלן משבי ולהוציאו מעבדות לחרות.

עד היכן הגיעה הסכנה הזאת יכולים אנחנו לראות מאותן החברות לשם „פדיון שבויים“ שנוסדו על ידי היהודים לאלפים. הרבה קטעים ישנים מאלה אשר נמצאו בספריתה של הגניזה מספרים על דבר תריצותם המלאה מסירת נפש ממש של הצבורים הישנים בעבודת השחרור. אף להקהילה הספרדית ע"ש קב"ם מרק היתה זה לפני שתי שנים קרן בשם „רעסנאטע דא קאותיבאסי“, וסכומים עצומים עברו דרך וויניציה למקומות אחרים לשם פדיון שבויים. מצב הדברים הזה מצא לו את ביטויו באותו תנאי של הכתובה, המסיה למראית עין לפי תמו, כי הבעל לא יהין לנסוע בלי רשיון האשה. יש עוד תנאי אחד המתנה, כי על הבעל לדאוג בעד קבורת אשתו, אם תמות בעודנו בחיים. את

התנאי הזה מצאו מפורש בכתובות ספרדיות. כמה מן הטרגיות יש בתנאי מאוים כזה, המעביר לפני עינינו להקות של נודדים מספרד, אשר נמלטו על נפשם מפני חרב או שודדים, מבלי דעת אנה פניהם מועדות, מבלי מצוא מנוח לכף רגלם, במצאם מקום לנוח לילה אחד ובעזבם אותו למחרתו, בהגרשם ממדינה למדינה ביחד עם נשותיהם ובניהם.

אפשר, איפוא, להבין תנאי כזה בנוגע לאיש, אשר היה בדעתו לישא אשה בשעת אנדרולומוסיה כזו. על הבעל היה לדעת, איזהו המקום, אשר יבחר לשבת בו, אם חיו לא יהיו תלואים לו מנגד, ואם תמצא ידו לכלכל את בני ביתו בכבוד; וכמדה ידועה אנו למדים מכל זה גם כן, כי הם ישבו בתוך עמם, בתוך צבור יהודי עם שדה-הקברות משלו, עם האפשרות לבוא לקבורת ישראל או על כל פנים בקרבת מקום לישוב כזה, אשר יכול היה לעשות עם אדם מישראל את החסד האחרון. נקל לשער את כל תוקף הפחד, אשר נפל על האנשים מהזמן ההוא על ידי המחשבה, כי במותם תמנע גם מנוחתם האחרונה בין בני עמם וגויתם תושלך כפגרי מובס באיזה בור או בקבר משותף יחד עם דלת העם מבני הנכר, נשכה מני לב ובלי ציון כל שהוא, למען סמן את מקום מנוחתם האחרונה. החלק הזה שבכתובה נכתב לא בדיו, כי אם בדמעות וברם.

אם נבוא לסופה של התעודה נמצא את חתימת-ידם של העדים למען האציל עליה מתקפו של כתב-אמנה נערך בדרך הוקי. שורה של שמות חדשים נטפלת לאלה הנזכרים בגוף התעודה. עליהם היה להיות אנשים של צורה, כי בלאו הכי לא היה כל ערך לחתימתם, ולפעמים היו מוסיפים מלים אחדות המראות על עמדתם בחברה — כגון פרנס, חזן וגו' . . .

בתעודות הישנות, ולפעמים יותר קרובות בתעודות היותר חדשות, נותן גם החתן בעצמו את חתימת ידו. כדבר הזה יקרה אך לפעמים רחוקות מאד בספרותנו, כי כתבי-יד הישנים הגיעו אלינו רבם ככלם בטופסים הנעשים על ידי סופרים ולפרקים זמן רב אחרי מותו של המחבר. מלבד אגרות אחדות מידו של הרמב"ם וכתבי-יד מעטים בלויית חתימת-ידו, לא הגיעה עדינו אף חתימת-יד אחת מאנשי המופת שלנו מימים שעברו. כמה חשוב היה לנו אלו

היתה בידנו למשל חתימת ידו של אחד מראשי הגולה, מראשי הישיבות הגדולות, מהלומדים, מהמנהיגים המדיניים או מאילי הכסף: חתימת יד כזו יכולה היתה לפקח את עינינו על אפים של האנשים האלה, כי אין לך דבר, המוכשר לסמן כל כך את טיבו ותמונתו של אדם כאופן חתימתו וישנו גם ענף של מדע המחליט כי יש ביכלתו לחשוף את מצפוניהם של החיים הפנימיים על ידי כמה אותיות כתובים ביד איש. והנה, לפי הנראה, לא מן הרגיל היה בימים קדומים להביא את חתימת ידו של החתן על קצה התעודה; אבל זו של העדים הכרחית היתה, ושמושה נפרק היה מקדמת דנא, מכיון שתעודה כזו בלי חתימתם של העדים היא דבר שאין בו ממש, ואם נערוך את הכתובות השומרוניות הנזכרות לעיל מול אותן, אשר נמצאו בין הפיפרוסים מאסואן, אז בודאי נתפלא על שהעדים חותמים פה ושם כמעט באופן שוה. ואל תהא ההשוואה הזאת קלה בעיניך, כי מצד אחד היא מעידה על ישנו של נוסח התעודה ואופן כתיבתה, ומצד אחר היא מציגה לפני עינינו את כל השינויים, אשר נתהוו בינתיים ומסייעה לנו לקבוע את זמנם ותנאיהם של השינויים הללו. ועוד היא מראה לנו כמה קטנו השינויים האלה לגבי הקפאון, אשר שרר כל העת בנוגע לנוסחה הכללית של הכתובה. היא מוכיחה על זה, כי למרות מסכות הזמן והתלאות אשר עברו על היהודים, למרות היותם מפוזרים ומפורדים בכל פנות העולם, עדיין נשתמרה אצלם בכל תקפה אחדותם הדתית והחוקית. הם עמדו תחת השפעתה של מסורה אחת וצייתו לחקה אחת. הם ידעו כי רק על ידי זה ישמרו על קדושת נשואיהן ועל טהרת משפחתם ועל נפשות נשותיהם ובניהם. וזה אשר עמד לנשואיו של יהודי להכבד על פני כל העם, ולחברי הנשואין, הבעל ואשתו, להמנות על הקהל העברי, בכל מקום אשר צבור יהודי היה בנמצא.

אם נעבור עכשיו מצורתה הפנימית של הכתובה לצורתה החיצונית, נמצא כי יש לה עוד שרטוטים אחדים, אשר חשיבותם לא קטנה היא מכל אותם הפרטים האחרים, אשר עליהם כבר דברנו לעיל. ערך נכבד יש להכתב בעצמו. הכתב העברי היפה הוא אמנות אשר שום אדם לא שמע את שמעה, מכיון

ששום אדם לא שם לה לבו עד הנה, ועוד צריך לאמור, כי המחקר על דבר הכתב העברי העתיק עודנו בחתוליו, ומסופקני אם נולד בכלל. בספריות שונות, פרטיות וצבוריות, ישנם כמה אלפים של כתבי-יד עבריים, נאספים מכל פנות העולם, אשר אחדים מהם עתיקים מאד, ואחדים יותר חדשים. הרבה רשימות של כתבי-יד אלה הופיעו, ולפעמים נטפלו להן גם דוגמאות אחדות, ביחוד ברשימותיהם של אוקספרד ושל "הבריטיש מוזיאום". אבל כל אשר עשו מחברי הקטלוגים הללו היה להפריד באופן גם את כתבי היד שנכתבו בארצות המזרח מאלה שנכתבו בארצות המערב; ובנוגע לאלה האחרונים סדרו את החמר על פי הטופס האיטלקי, הצרפתי-גרמני או הספרדי. אבל אין אף אחד מהם, אשר נתן את לבו לדרוש באופן ממשי באותן השורות כנהוג בכתובות העתיקות של היוונים או הרומאים.

עלינו לזכור גם כן, כי בהרבה מאד מכתבי-יד העבריים הללו חסרים מספר היום ומנין העת. לא נקל הוא לקבוע את השנה או גם את המאה שבה נכתבו כתבי-יד כאלה ומשום זה מוכרחים הם מחברי הקטלוגים להסתפק בהשערות בלבד. העדרו של המספר הנזכר לעיל הוא מעצור ממשי בעד כל חוקר, החפץ לקבוע בדיוק את ערכו של איזה כתבי-יד מבחינת המדע של הפליאוגרפיה. לבד מזה יש לנו כתב מרובע, המכונה בפי העם כתב רש"י, וכתב מחודד, וביניהם צורות ממוצעות. וכן הדין בכל יתר פרטי הקליגרפיה, ומשום זה אין לנו דרך אחרת אלא להתמכר להשערות משונות בכל פעם שעלינו לקבוע בדיוק את זמן כתיבתו של כתבי-יד או של תעודה בלי מספר.

הפליאוגרפיה העברית מצטיינת עוד בשרטוט אחד והוא כי צורותיה השונות של הכתיבה – בין שהכתב הוא מרובע או מחודד, גדול או זעיר – אינן משתנות ברבן במשך של מאות בשנים. תגליות חדשות של תעודות עתיקות בספריתה של הגניזה נתנו למלומדים העבריים את הלכה השוב לבלתי נסות לקבוע את מספר היום ומנין העת על ידי אפיו של הכתב אף כי עין בוחנת יכולה היתה להבדיל איזה שנויים קלים המתפתחים במרוצת הזמן, ואשר מן הראוי היה, שהמחקר על דבר הכתב העתיק יצייר אותם. אי-השתנותו של הכתב העברי מתבלט באופן בהיר בספרי התורה. עד היכן מגעת השתעבודותו של כל סופר לאופן כתיבתו של הסופר שקדם לו, ועד כמה הוא מתאמץ

להקות את המופת הקודם, נוכל לראות מזה, כי מלבד איזה קוים מבדילים, מדגשים היטב בין הכתב הספרדי ובין הכתב האשכנזי, מכיון שזה האחרון נושא עליו חותם מלאכותי – קשה לקבוע בסקירה לבד את זמן כתיבתו של ספר כזה, ובכל זאת אפשר ואפשר לגלות גם פה שנויים ידועים. החמר העצום והבלתי פוסק של הכתובות, המגיע אלינו מכל פנות העולם, אך הוא לבדו יכול היה להספיק לנו מסד מוצק, אשר עליו אפשר היה לבנות את המחקר על דבר הפליאוגרפיה והקליגרפיה העברית.

הזמן והמקום הם שני תנאים יסודיים בשביל כל מחקר מדעי במקצוע זה. היכולת לקבוע בדיוק את הזמן ואת המקום הוא מן הדברים הנחוצים אשר אין להסתלק מהם. שתי נקודות המוצא האלה אינן מוצאות די ספוקן אלא על ידי הכתובה לבד. נקודת מוצאה של הכתובה היא מספרו המדויק של היום לשבוע או לחדש ולספירה ידועה, ותאור המקום לכל פרטיו ודקדוקיו, כמו שנוכר לעיל. לפעמים יקרה כי שם המקום נעדר גם בכתבי־יד עברי הנושא עליו מספר כזה; במקרים כאלה עינינו עוד הפעם תלויות אך אל השערות בלבד. מעתיקים מאוחרים מכניסים לפעמים את המספר המקורי בהעתקתם, כי המספר הזה מסמן לרב את שנת הכתיבה. נמצא, כי מספר היום בקצהו של כתב יד עברי יוליכנו שולל תחת לעזור לנו לקבוע את מקומה וזמנה של הכתובה. ואם רוצים אנו לקבוע את אפיו של הכתב ומקום מוצאו, אם הגיע אלינו ממזרח או ממערב, מספרד או מאיטליה, מסוריה או ממצרים, אז עוד הפעם אין לנו עצה אחרת, אלא לפנות לעזרה אל הכתובה. כותבי הכתובה הם לפי הרגיל סופרים מובהקים, אשר אומנותם בכך; הכתב כשהוא לעצמו מצטיין בחריצות יתרה, ועל כל פנים איננו נופל ביפיו ובדיוקו מאיזה כתבי־יד אחר; ולפעמים קרובות הוא עולה על רב כתבי־היד בבהירות אותיותיו. הכתובה יותר נזקקה לכתב יפה, נוה לקריאה, מאיזה כתבי־יד אחר. אם נשמטה איזו מלה בכתבי־יד בעטיו של הכותב או שהאחרון נתרשל בכתיבה, אז הדבר הזה יוכל לגרום רק איזה קושי בחבנת הענין, והמעות יוכל להתקן על ידי השוואה בין כתב־היד גופא ובין העתקתו. לא כן הכתובה; השמטתה של איזו מלה רבת־ערך מביאה פה לידי תוצאות רבות־ערך, ולפעמים מקלקלת את כל החוזה, ושום השוואה לא תוכל לעזור לנו פה, מכיון שאין כתובה אחת דומה לחברתה. וחוק מזה על

תכן הכתובה אין להוסיף ואין לגרוע, אסור כל תקון וכל מהק, ואם יתקן דבר מה בין הטורים, אז תבוא על זה הערה מיוחדת, מאושרה ומקוימה על ידי התימת ידם של העדים.

הכתובות הללו ממצאות לנו, איפוא, מופתים מובחרים מהכתב העברי היפה, ועלינו אך לאספם ולסדרם בהתאמה לזמן ולמקום אם רוצים אנחנו להוציא מהחמר הרב הזה את תולדותיה של הכתיבה העברית במרוצת העתים מאושרות על ידי תעודות והוכחות היסטוריות¹. מלבד זה יכולות היו הכתובות הללו להמציא לנו מופתים מעולים מהכתב העברי ודרך אנב גם רמזים אחדים על דבר התנאים הכלליים של הזמן ועל עמדתם החברתית של הצדדים השייכים לדבר.

צורתה החיצונית של התעודה והחמר, אשר בו היו משתמשים לצרכי הכתובה, מעידים גם כן על מצבם הכלכלי של המשתתפים בעריכתה. כתובותיהם של האנשים מדלת העם, אשר התמלטו בעור שיניהם מחמת הפרעות ברוסיה, הן פסות נייר קטנות ומקמטות בעלי כתב מרושל ואי מסודר אשר הקריאה בהן קשה כקריעת ים סוף. לעמת זה מצטינות התעודות המגיעות עדינו מספרד, מאיטליה ומארצות המזרח במראיהן החיצוני היפה – גליונות של קלף נהדרים ומרוחים, נערכים בטוב טעם ודעת, ממש תאווה לעינים, ענג איסטטי לכל פרטיו, ולא מעטות מהן הן ציוני-אמנות, כמו שנראה בלוחות המצורפים לספר הזה. האמנות העברית זכתה עכשיו להתענינות כבירה. החלו לטפל בספרים וכתבי-יד עברים מצוירים.

ופה עומדים אנחנו עוד הפעם אך על המפתן, וחלק גדול מכל העבודה

1 מהדוגמאות המעטות המובאות בסוף הספר יראה הקורא בסקירה הראשונה עד כמה כתבה של הכתובה מצטין באופי המיוחד לו לבדו, ועד כמה נתרשמו בו כל אותם הסגנונים והנוסחאות, אשר קבל הכתב העברי בארצות שונות במרוצת הדורות. הלוח ז' (כתובה מפוסטט) מציג לפנינו כתב מזרחי אופיי, לפי הנראה מהמאה השתי-עשרה. תכנו של הציור הוא קטע של שיר בתור פתיחה, בעת אשר הציור נותן לנו דוגמה מכתב אשר תכנו מצוי לרב אצל היהודים המצרים, מהמאה האחת-עשרה והשתי-עשרה. ומצד אחר נותן לנו תכנה של הכתובה מקרמס, (לוח ב'), דוגמה מכתב אשכנזי, בעת אשר לוח ה' נותן לנו דוגמה מכתב ספרדי מהמאה התשע-עשרה. הלוח ח' אשר מוצאו מאנקונא הוא כתב איטלקי מהמאה השמונה-עשרה.

המעשית במקצוע זה הוא מעשה ידם של אנשים אשר אין אומנותם בכך, אם לא נביא בחשבון איזה מקרים בודדים. אין כאן כל מחקר משהו, ולא הפוש אחרי המקורות. אמנם יש רגלים להשערה, כי ראשי הגולה אשר הלכו בעקבותיהם של כמה אנשים גדולים בעלי דמיון נלהב, הרשו לעצמם את המותרות לרכש ספר תנ"ך מצויר, או כי אנשים אמידים ידועים רכשו להם הגדות של פסח מקושטות בציורים. אבל, לצערנו, אין לנו יוצאים פה מד' אמותיהן של השערות בלבד. מעט מזעיר הן הדוגמאות של ספרים ושול כתבי-יד עתיקים, אשר באו לידי גילוי, והשאלה העתיקה על דבר הציורים והאמנים היהודים עוד טרם נפתרה כהלכה, והיא עדיין במקומה עומדת.

אם נשים אל לבנו, כי לא מעטים הם כתבי היד המצוירים, אשר נשתמרו למרות פגעי הזמן וסכנת הכליון, אשר אָרְבָּה תדיר לדברים יפים שבאמנות, אז נבין על נקלה, עד כמה מענין הוא לבוא עד תכונתו של הדבר, אם היתה בנמצא כת של צירים עברים. היצירות האמנותיות היו הראשונות אשר פגעה בהן יד המשחית כי יפין היה בעוכרן.

בספריתה של העיר פארמא נשתמר עד הנה מחקר על דבר הציירות כתוב עברית ומזה לנו למדים, כי בארצות איטליה וספרד נמצא מספר רב של אמנים עברים. כר נרחב משתרע פה לפני כל מלומד, הרוצה לטפל באמנות העברית, והיודע לאן פניו מועדות ולאן הוא צריך לכוון את צעדיו, אף על פי שהאמת נתנה להאמר, כי מלומד כזה רואה עצמו תמיד לפני כל אותם המעצורים, החוסמים את הדרך בעד הרוצה לקבוע את מקומו וזמנו של כתב-יד בלי מספרים. לא די שאין לנו יודעים מאומה משמותיהם של הציירים, אין לנו יודעים כלום מאותם הנדיבים העברים, אשר ידם השיגה לשלם את מחירו של כתב-יד יפה ומקשט כזה. ואם אומר כי אחד מבית מדיצ'י היה, לפי הנראה, אחד ממגיני האמנות העברית, אז יפלא הדבר בעיני הקורא, אבל לפני שנים רבות אירע לי להביא לידי גילוי בספריתה של עיר טורין כתב-יד עברי יפה ומצויר, מוקדש, אם אין זכרוני מטעני לאחד מהמשפחה הזאת. שמו של המציר רשום היה על עמוד השער על ידי תוי נגינה, שיצאו לאמר: פא - רי - סול, זהו בלי ספק פריסול המפורסם, הנודע לשם בתור מחבר וקליגרף מצוין.

מעט מזעיר הם ספרי התנ"ך המצוירים, אשר הגיע עדינו; אני הוצאתי לאור כמה מהם, אשר היו ברשותי. את הדוגמאות האחרות, ביחוד מן הנמצאות בספריה הפטרסבורגית ושהוצאו לאור בידי גינזבורג וסטסוב, אי אפשר עכשו להשיג. יודעים אנחנו חוץ מזה ממצאות ממצאות של מקראות מצוירים, כגון המקרא של פרכי, עכשיו הוא נמצא ברשותו של בית ששון, וזה של קניקט מאוקספורד. ציורים אחרים נוכל למצוא בספרי תפלה שונים. ההגדות של פסח ומגלת אסתר גם הן מקושטות בצבעים לפעמים קרובות. גם אם נצרף את כלן לחשבון אחד, יצא לנו מזה אך מספר מצמצם מאד. עבודת הכתיבה והקשוט של כתב יד ארכה עת רבה. הכנסתן של הכתובות בבחינה זו עולה על כלן בעשרה. הכתובות לא היו חמר של טופסים חקיים לבד, אלא עדות חיה ממאורע מרנין לב. כל הפרטים השייכים לאותו מאורע נשאו עליהם חתם של אצילות, וזהירים היו שלא לזלזל בשום דבר אשר יכול היה ליפות את המאורע הזה. ולפיכך דאגו לדבר, שהתעודה בעצמה לא תפול כיפיה מאיזה עמוד בהגדה של פסח, מאיזה שער מצויר או איזה עמוד פנימי באיזה סדור-תפלה. על כל פנים דאגו לדבר, שלא יפול כתבה של התעודה בערכו מכתבן של כל התעודות האחרות. ומפני זה אנו מוצאים בכתובה לפעמים קרובות ציורים שונים כגון פרחים, כפתורים, דגים, סמנים סימבוליים, וכל הפרטים האחרים המצויים לרב בכתבי-יד מצוירים.

זו היא אמנות עברית מקורית, המצטינת לעתים קרובות בכשרון עצום ובטוב טעם עד להפליא; אבל ישנם גם ציורים אחרים המראים לנו סמנים של ירידה אמנותית או מעשי ידיהם של אמנים מבחינה נמוכה, אבל גם בצורתם המקולקלת עדיין הם נושאים עליהם חותמן של דוגמאות יותר עדינות. מי שלבו הולך אחרי חקר האמנות העברית ימצא, איפוא, במספרן העצום של הכתובות מקום בלי מצרים להתגדר בו. שינויי הזמן והמקום והנמוס, אשר על אודותיהם כבר דברנו לעיל, התרשמו למדי בכתותיהם ומפלגותיהם של האמנים, אשר הוזמנו לצייר את הכתובות האלה. אם כן, איפוא, לאורה של עדות כזאת אפשר להתבונן בשאלה על דבר התפתחות האמנות ובתי מדרשיהן של האמניות ואולי גם נבוא לידי ההחלטה, כי אלו המשפחות העבריות, אשר נשאו עליהן את השמות צבעים ואדומים (דייטינמור ודיירוסי)

לא היו אלא כתות של מצירי מיניאטורות. עלינו לזכור, שהבינוי „מיניאטור“ ומוצאו מן המלה „מיניום“, צבע אדום, שרגילים היו הצירים להשתמש בו המלה „אדומי“ הוא תרגום מדויק מלה במלה ממיניאטוריסטן, כלומר איש, המשתמש ב„מיניום“ (בצבע האדום). אכן זה הוא ענין עלול לצודד נפש כל מבין, אבל אין איש שם לבו עדיין לציורים היפים האלה. הכתובות שהיה מוציא בית הכנסת הספרדי ע"ש ג'בים מרק פה בלונדון עד התחלתה של המאה האחרונה היו מוקפות מסגרת מקושטת בתמונות סמליות. אמת הדבר, שהציורים הללו היו כבר פתוחי-נחושת, אבל גם נשתמרה עדיין במלואה אותה המסורה העתיקה, אשר בימינו אלה כבר חלפה כליל. הרבה תמונות סמליות הובאו על כתובות כאלה. מוזרות הן בלי ספק, אבל פועלות על הדמיון: כגון מזל דגים, סמלה של פריה ורבייה, ובאותה שעה גם סגולה בדוקה כנגד שליטתה של עין הרע (לוח ה). יש ברשותי עוד כתובה אחת אשר אני מביאה פה במלואה, אם כי בצורה מצומצמת (לוח ג) והיא מציגה לפנינו חזיון מעין זה: היות כי שמה של הכלה אסתר ויום הנשואין חל בחדש אדר, שמשנה העובדה הזאת טעם מספיק בעד האמן לעשות את המסגרת מתמונות גיאומטריות וציורים סימטריים אחרים משולבים זה בזה, ותכנס לקוח ממגלת אסתר; כל זה נכתב בכתב קטנטן בהיר ובאותיות מאירות עינים. כל זה רומה לכתבם של בעלי המסורה על שוליהם של ספרי התנ"ך היותר עתיקים מעשה ידי אמנים של הכתיבה העברית והיא דוגמה רבת-ערך מהכתב הפשוט. בין המקומות הריקים זרועים פה ושם כוכבים, פרחים וכפתורי זהב; בזוויותיו של החלק העליון מהכתובה הקוקים מזלו של חדש אדר ותמונות סמליות אחרות וגם מקרים בודדים מספורי כתבי הקדש. כל זה הוא מעשי ידיו של אמן איטלקי, אשר היה ברומא¹.

¹ לצערנו, הלך הלכה ונצטמצמה מדת הציורים והאותיות לרגלי תנאים ידועים מצד ההדפסה, ולפיכך הכתב הקטנטן משתמש מן העין הבלתי מוזינה. לא למותר יהיה להעיר על זה, שהחתן והכלה (ויתר החבורה הנטפלה עליהם) המופיעים לפנינו בלוח ד' לבושים תלבושת „אמפיר“. בסדר התפלה של ליפסיה מהמאה הארבע-עשרה וגם בהגדה של נירנברג מהמאה החמש-עשרה הזוג מופיע לפנינו בתלבושת של ימי הבינים ורגילה; בקטע הכתובה מקרמס משנת 1392 נושא החתן על ראשו את „מצנפת היהודים“ וחובק בידו את סבעת הנשואין הידועה לנו למדי. דוגמאות מעטות מטבעת זו נשתמרו עד היום הזה.

על דוגמאות ממפעלים אמנותיים כאלה יכולים היינו על נקלה להוסיף
כהנה וכהנה; יכולים היינו גם לקבוע אותן באופן כרונולוגי, מכיון שזמנם
ומקומם של כל הציורים האלה הגיעו עדינו. כתובות כאלה ממציאים לנו את
הידיעות היותר מוצקות והיותר יקרות מתולדותיה של האמנות העברית.

ולסוף עוד מלה אחת. בין היהודים ובין הנכרים שכניהם נפרק היה
המנהג לכתוב שיר של ברכה לכבוד החתן והכלה, ולברכם ביום חתונתם.
מן המנהג הזה לא יכלה להשתמש גם תעודה יבשה כזו, ולכתובה נטפלו
חרוזים סמליים, פירושים לפסוקים מכתבי הקדש על דרך העברה ביחד עם
ברכות מאליפות ליום שמחת לבם של הזוג הצעיר. כל זה משמש מין פתיחה
סמלית, מין שיר של ברכה בצורה פרימיטיבית, אשר ממנה נסתעפו בלי
ספק הרבה פואימות בכתבי הפיטנים העבריים.

כללו של דבר — קשה למצוא אף פרק אחד בתולדות חיי היהודים, אשר
אין לו נקודה מגע כל שהיא באופן ישר או בלתי ישר אל הכתובה; לפעמים
קרובות היא המקור היהודי, אשר ממנו אנו שואבים ידיעות נאמנות על דבר חיי
היהודים; היא מסיעה לנו להקיף בסקירה כללית את מקומות מושבותיהם של
היהודים בארצות פזוריהם, את צמיחתם והסתלקותם של קהלות עבריות, ולהעביר
לפני עיני רוחנו את שלשלת הדורות, דור אחר דור. הכתובה עומדת לנו
להוציא מתהום הנשיה את האמות בישראל וכל אותם חכמות היוצרים, אשר
ארגו בסתר את נפשותיהם של אנשי המעלה שלנו והעלו אותם למרומי פסגת
המדע או החכמה המדינית, להצלחה או לשבר בדרכי חייהם. הכתובה פותחת
לפנינו לרוחה את הדלת אל החדר הפנימי, עד שיש ביכלתנו להעיף עין על
מלתחת הכלה ולהעריך את עשרם של האנשים האמידים בימים שעברו; נהירים
לנו על ידה שבילי ההתפתחות החברותית והכלכלית, נגלה לפנינו ערכם
החלופי של הכספים, הטעמים והנמוקים ההיסטוריים, אשר גרמו זיקות חדשות
מצדו של הבעל בנוגע לאשתו מגוללים לפנינו מחזה מעציב של אי-בטחון,
סכנה ומבוכה; למדים אנחנו ממנה להוקיר את אמנות הכתיבה אצל היהודים,
ומוציאים אנחנו מצע חדש בעד המחקר של הפליאוגרפיה; ואשר לאמנות
העברית — הכתובה היא אוצר בלום.

ועכשיו אחרי אשר באנו לידי גמר, הוברר לנו הענין למדי: צריך היה

אך להבליטו בהדגשה הנחוצה. אבל אחרי עשותי את הדבר הזה, אני מאיץ ומזרז לאסוף, לבדוק ולשמור בהקדם האפשרי את כל אותן הכתובות, אשר יש בידינו להשיגן, לכונן בתי אוסף מיוחדים לשם שמירתן של התעודות הללו, אשר אין ערוך לחשיבותן, ולהמציא לכל חוקרי תולדות ישראל טופסים פוטוגרפיים מהדוגמאות היותר עתיקות.

הכתובה היא בלי ספק הפרק היותר מענין והיותר פיוטי בתולדות הציביליזציה העברית.

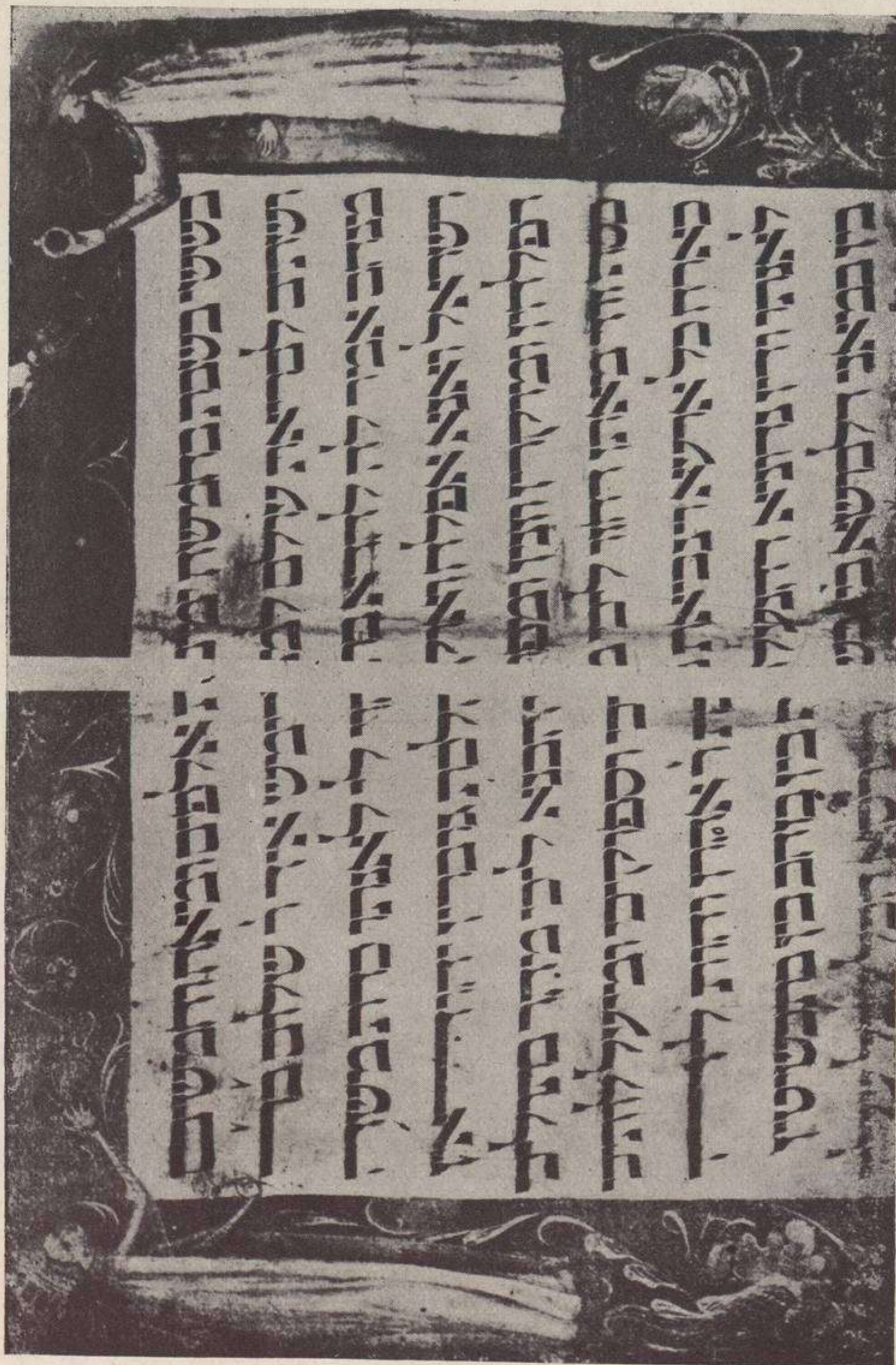

ה ל ו ח ו ת

קטע מכתובה מריווארולו שבאיטליא, משנת התפ"ז
אוסף לדברי אמנות של הקהלה בברלין

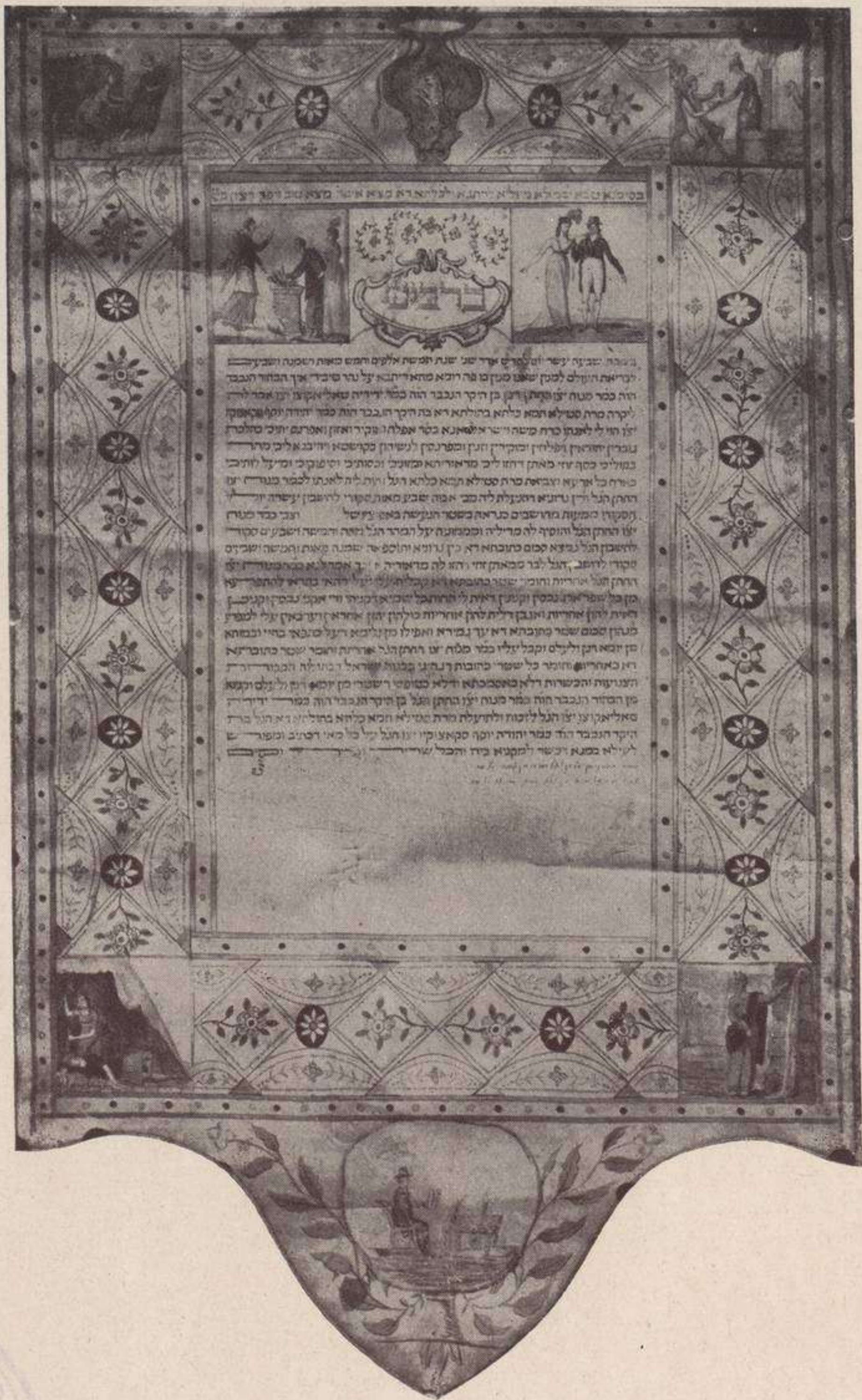

כתובה מקרמס, משנת ד' אלפים קנ"ב

ספרית המלכות בוינא (Cod. Heb. 218)

מזמאקף 1913 Archiv für jüdische Familienforschung

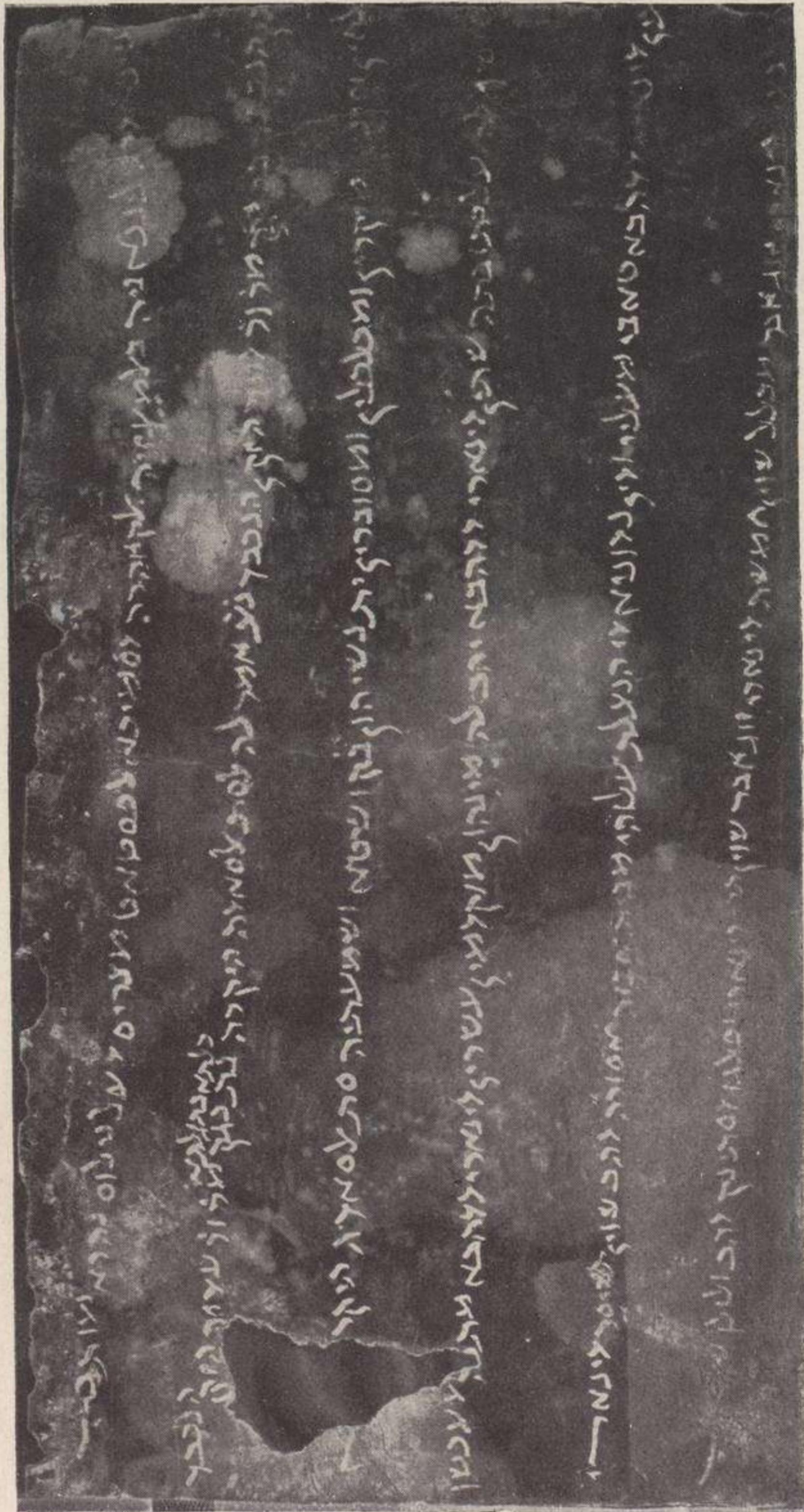
כתובה מרומא' משנת התקע"ח

ספרית גסטרי, נומר 1677

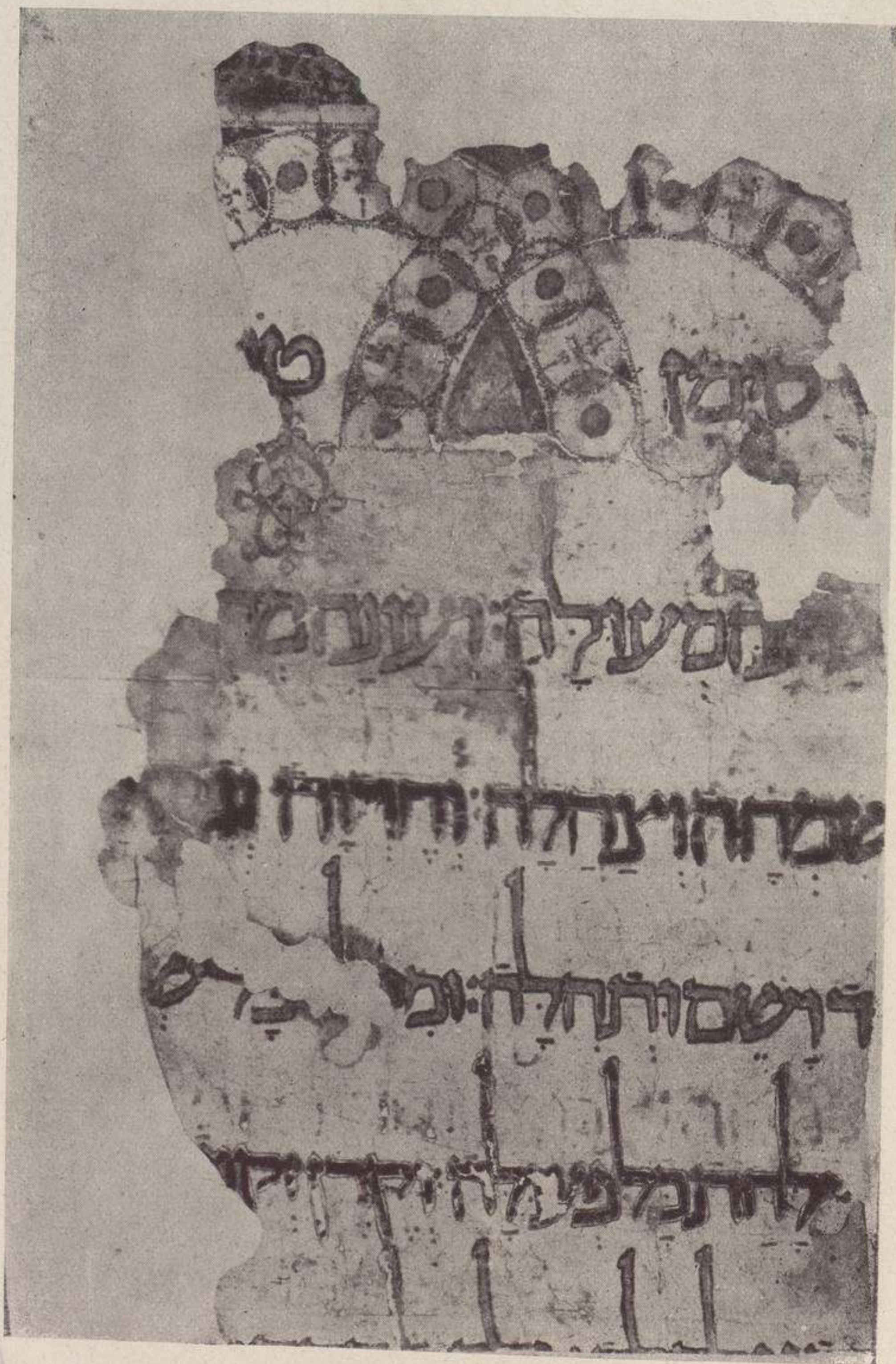
קטע מכתובה מרומא, משנת התקע"ח
ספרית גסטר, נומר 1677

קטע מכתובה מפוסטט' מן המאה ה' או ה"א

ספרית בודליאן, נומר 2807 (Ms. Heb. c. 13)

ברשות מאת הספרית

קטע מכתובה מפוסטט, מן המאה הי' או הי"א
ספרית בודליאן, נומר 2807 (Ms. Heb. c. 13)
ברשות מאת הספרית

אשתן כנפך
פורייה
בירלתי ביתו

ברביעי כשבת ארבעה עשר יום לחמש נסן שנת חמשת אלפים וחמס מאות ושלשים ושש
לבריאת עולם למנון שאט מנון כמן אנקונא מתא דיתבא על כפך סיא ועל טררי
אסי ופימישינו הבחיר המפואר כר משה מיכאל יצו בן היקר הנעלה המשכילונבון כהר יהודא
מאסקולו יצו אבר לה לבחורה הבתולה כנורה יצנעה מרת אסתר מסת בת היקר הנעלה מעלה
החבר כמהחר היושע שבתי מאסקולו יצו קויל לאנתו כרת משה וישוראל ואנא בסיעתא רשמא
אפלה ואקויה יאזון ואפרנס ואכסה יתיכי כוללת גוברין יהודאין ומקרוין וזנון ומפרנסין ומכסין
לגטיהון בקישישא ויהיבנא ליכי מחר בתלייכי כספן זוזן מאתן דחוזו ליכי ומזונייכי וספוקייכי
מינעל לותיכי כארז כל ארעא יצביאת מרת אסתר מבת כלילא בתולתא רא וות ליה לכהר משרה
מיכאל חתן דנן יצו הנל לאנתו ידן גרוניא רהנעלה ליה מבי אכזה שש מאות סקודי לערך עשרה
מאוייל הסקודי וימאנתם סקודי כנל בכל מעות מחושבים ומאה סקודי כנל בככ עדיי וזב וספוקי
טיבות ושלש מאות סקודי כנל בככ בטי צמר ופשתן ומשי חכשיטי נשים ושמושי ערש וצבי כהר
משה מיכאל חתן דנן יצו הנל והוסף לה מן רחילה ומכמוניה על המחר הנל מאה ועשרים סקודי כנל
נמצא סכום כתובתא רא בין גרוניא ויוספא שבע מאות ועשרים סקודי כנל לכהר ממאתן זוזי רחא לה
דאזנון עקר הכתובה וכן אמר לנא כהר משה מיכאל חתן דנן יצו הנל אחרית כתובתא רא ותוספת רא
קבילינן עלי ועל יתאיא בתרא להתפרעא מן כל שפר ארן נכסין וקטנן דאת ליתחת כל שמיא דר
קניתי ורעתי אנה למקנן נכסין דראית להון אחרות ודלית להון אחרות כלהון יהון אהראן ועראון על
לפרוע כתובתא רא ותוספת רא עד למריא ואמילי מן גרימא רעל כתנאי כתיי ולאחר חיי מן יוספא
דנן חלעין וקבל עליי כהר משה מיכאל חתן דנן יצו הנל חמר שטר כתובתא רא ותוספתא כחמר
כל שטרין כתובות דרן גרין בבנות ישראל הבתולות הצנועות והכשרות העשויין סתקין חז
דלא כאספסתא ודלא כטופסי דשקורי וקטנא אמן סהדי דרן חמימין דלתא מן כהר משה מיכאל
וחתן דנן יצו הנל בן היקר הנעלה המשכילונבון כהר יהודא מאסקולו יצו הנל לצנועה מרת אסתר
מבת כלילא בתולתא רא אנתיה הנל בת היקר הנעלה מעלה החבר כמהחר היושע שבתי
מאסקולו יצו הנל על כל מאי דרעית ומשרש דעילא בכנא רכשו
למקנא ביה היקר שיקרי ובריה וקיס

מאן כנפך יצו אבר לה לבחורה הבתולה כנורה יצנעה מרת אסתר מסת בת היקר הנעלה מעלה החבר כמהחר היושע שבתי מאסקולו יצו קויל לאנתו כרת משה וישוראל ואנא בסיעתא רשמא אפלה ואקויה יאזון ואפרנס ואכסה יתיכי כוללת גוברין יהודאין ומקרוין וזנון ומפרנסין ומכסין לגטיהון בקישישא ויהיבנא ליכי מחר בתלייכי כספן זוזן מאתן דחוזו ליכי ומזונייכי וספוקייכי מינעל לותיכי כארז כל ארעא יצביאת מרת אסתר מבת כלילא בתולתא רא וות ליה לכהר משרה מיכאל חתן דנן יצו הנל לאנתו ידן גרוניא רהנעלה ליה מבי אכזה שש מאות סקודי לערך עשרה מאוייל הסקודי וימאנתם סקודי כנל בכל מעות מחושבים ומאה סקודי כנל בככ עדיי וזב וספוקי טיבות ושלש מאות סקודי כנל בככ בטי צמר ופשתן ומשי חכשיטי נשים ושמושי ערש וצבי כהר משה מיכאל חתן דנן יצו הנל והוסף לה מן רחילה ומכמוניה על המחר הנל מאה ועשרים סקודי כנל נמצא סכום כתובתא רא בין גרוניא ויוספא שבע מאות ועשרים סקודי כנל לכהר ממאתן זוזי רחא לה דאזנון עקר הכתובה וכן אמר לנא כהר משה מיכאל חתן דנן יצו הנל אחרית כתובתא רא ותוספת רא קבילינן עלי ועל יתאיא בתרא להתפרעא מן כל שפר ארן נכסין וקטנן דאת ליתחת כל שמיא דר קניתי ורעתי אנה למקנן נכסין דראית להון אחרות ודלית להון אחרות כלהון יהון אהראן ועראון על לפרוע כתובתא רא ותוספת רא עד למריא ואמילי מן גרימא רעל כתנאי כתיי ולאחר חיי מן יוספא דנן חלעין וקבל עליי כהר משה מיכאל חתן דנן יצו הנל חמר שטר כתובתא רא ותוספתא כחמר כל שטרין כתובות דרן גרין בבנות ישראל הבתולות הצנועות והכשרות העשויין סתקין חז דלא כאספסתא ודלא כטופסי דשקורי וקטנא אמן סהדי דרן חמימין דלתא מן כהר משה מיכאל וחתן דנן יצו הנל בן היקר הנעלה המשכילונבון כהר יהודא מאסקולו יצו הנל לצנועה מרת אסתר מבת כלילא בתולתא רא אנתיה הנל בת היקר הנעלה מעלה החבר כמהחר היושע שבתי מאסקולו יצו הנל על כל מאי דרעית ומשרש דעילא בכנא רכשו למקנא ביה היקר שיקרי ובריה וקיס

כתובה מאנקונא משנת התקל"ו
ספרית גסטרי, נומר 1658

